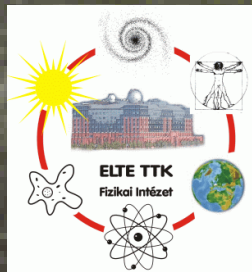

A csillagok fénye 1.

Az atomoktól a csillagokig

Dávid Gyula

2016. 01. 21.

ELTE TTK
Fizikai Intézet

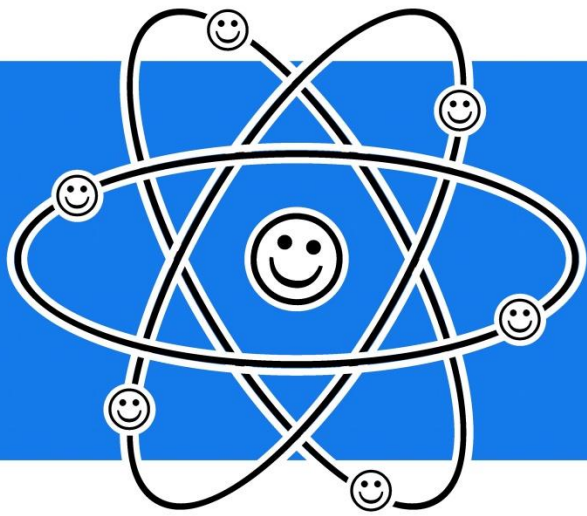
Az atomoktól a csillagokig

sorozat

**150.
előadása**

2016. 01. 21.

A fizika mindenké

2015 – A FÉNY
NEMZETKÖZI ÉVE

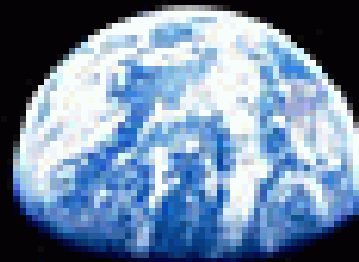

A FÉNY
NEMZETKÖZI ÉVE
2015

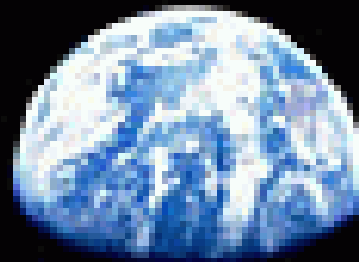
KOZMIKUS
FÉNY

**A csillagok
fénye 1.**

A csillagok fénye 1.

A csillagok fénye 1.

**A csillagok
fénye 1.**

**A csillagok
fénye 1.**

**A csillagok
fénye 1.**

**A csillagok
fénye 1.**

A csillagok fénye 1.

A csillagok fénye 1.

A csillagok fénye 1.

A csillagok fénye 1.

A csillagok fénye 1.

A csillagok fénye 1.

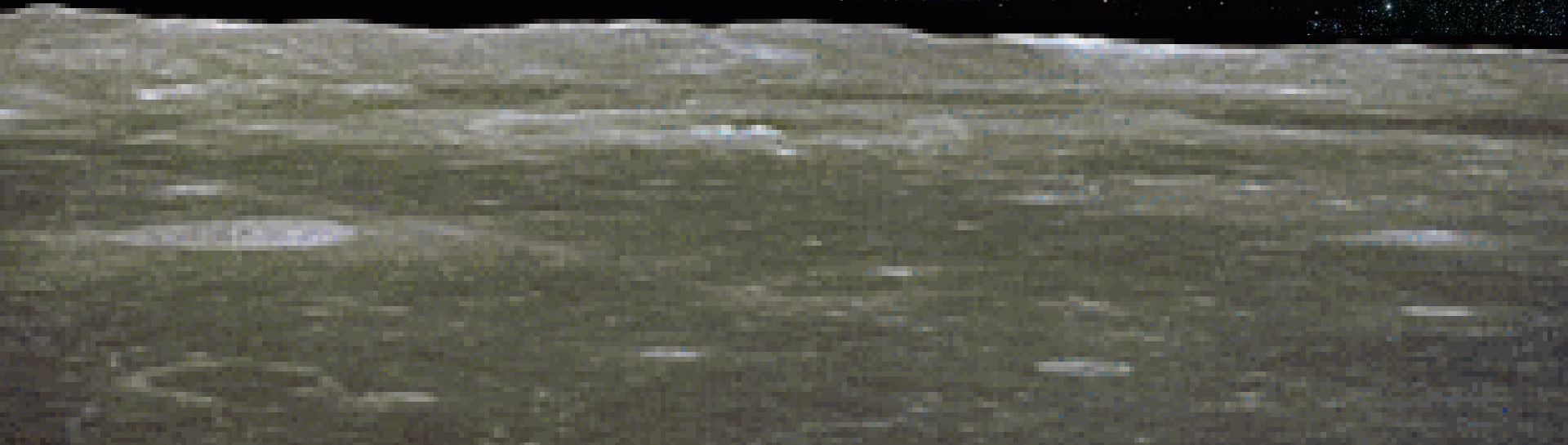

A csillagok fénye 1.

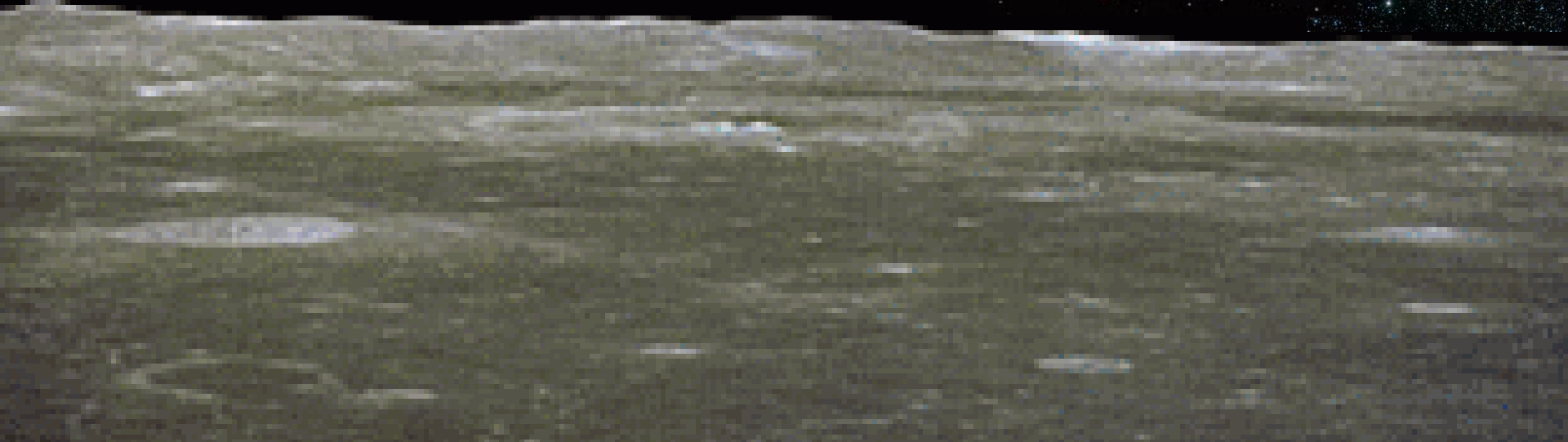

A csillagok fénye 1.

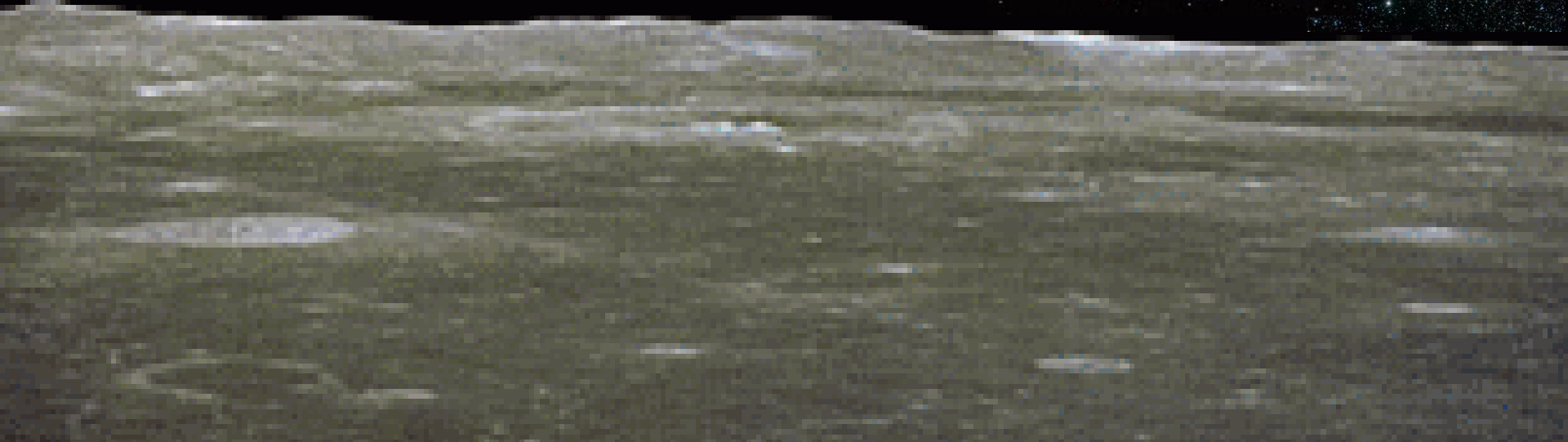

A csillagok fénye 1.

A csillagok fénye 1.

A csillagok fénye 1.

A csillagok fénye 1.

A csillagok fénye 1.

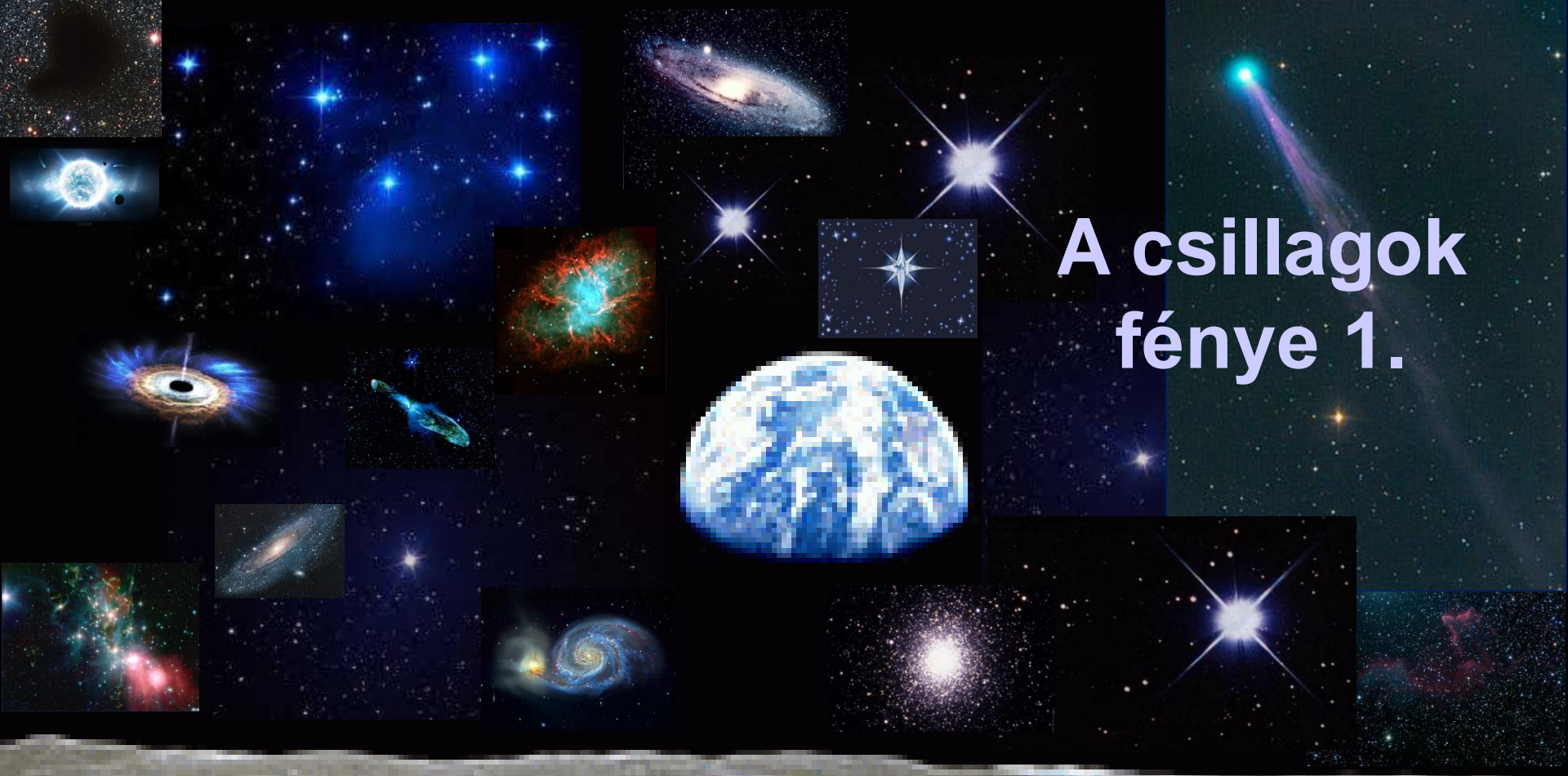

A csillagok fénye 1.

Az atomoktól a csillagokig

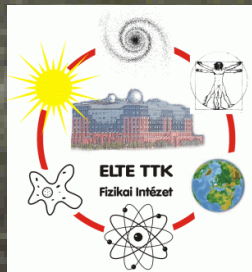
A csillagok fénye 1.

Az atomoktól a csillagokig

Dávid Gyula

2016. 01. 21.

A csillagok fénye 1.

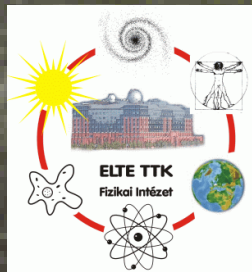
Az atomoktól a csillagokig

Dávid Gyula

2016. 01. 21.

A csillagok fénye 1.

Az atomoktól a csillagokig

Dávid Gyula

2016. 01. 21.

legyen világosság!

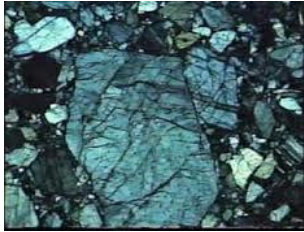
Az Univerzumból hozzánk érkező információ túlnyomó részét

FÉNY

(elektromágneses hullám)

hozza.

Mi van még?

– holdkőzet

a Teremtés köve
Apollo-17

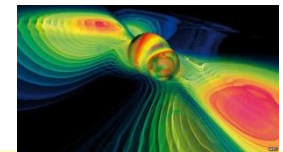
– üstökös

Superkamiokande detektor
Nobel-díj 2015

– neutrínók

– kozmikus
sugárzás

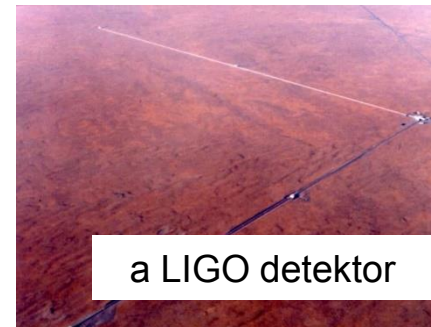

– gravitációs
hullámok

– tűzgömb Budapest felett
2016. jan 15.

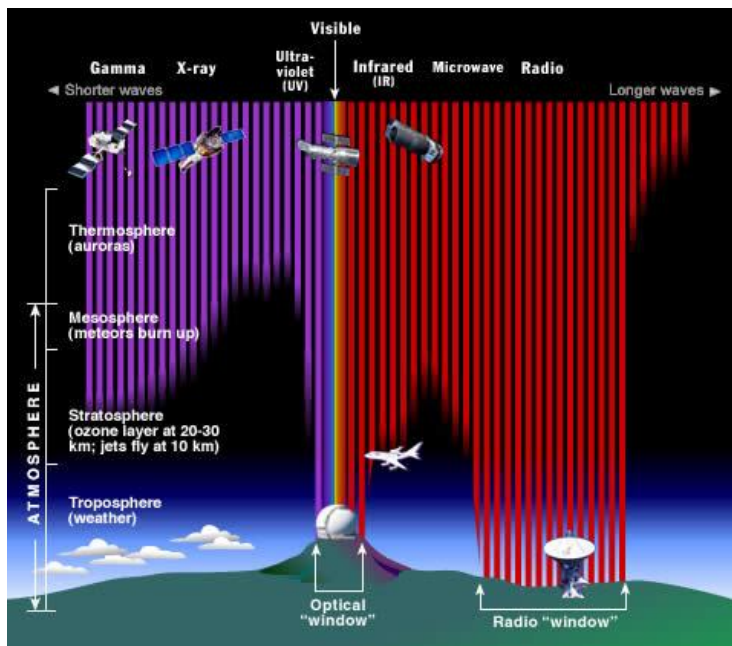
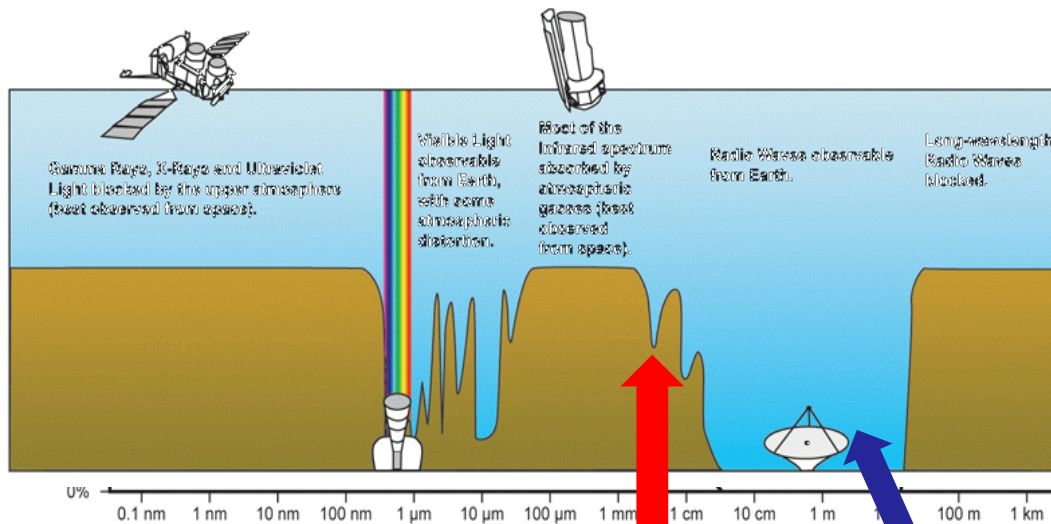
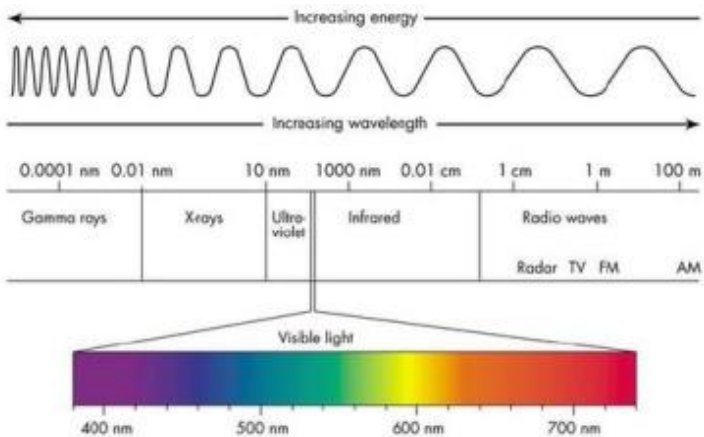
– meteoritok

a LIGO detektor

Az elektromágneses spektrum és a földi légkör átlátszósága

milliméteres ablak:
a chilei ALMA-teleszköprendszer

rádiótávcsövek

Kóspál Ágnes, az ALMA-együttműködés magyar Lendület-csoportjának vezetője:
Milyen titkokat rejt a születő csillagok fénye?
Atomcsill, 2016. március 31.

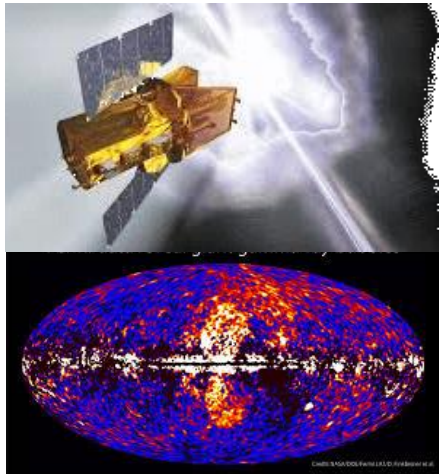

Sokáig kizárólag a **LÁTHATÓ FÉNYT** vizsgálták, földi eszközökkel

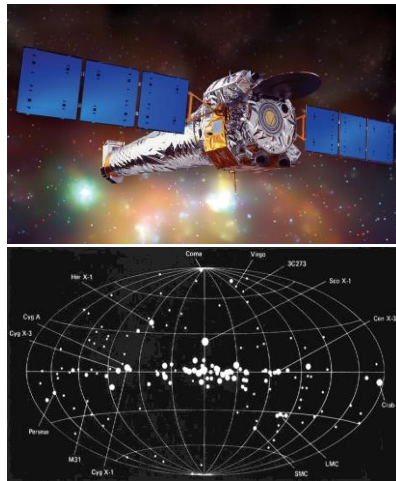
– a 30-as években megnyílt a **RÁDIÓ**ABLAK

– a 60-as évektől: **légkörön túli csillagászat**

egy-egy hullámhossz-tartományra szakosodott műholdakkal

a Swift **gamma**-műhold és a gamma-égbolt

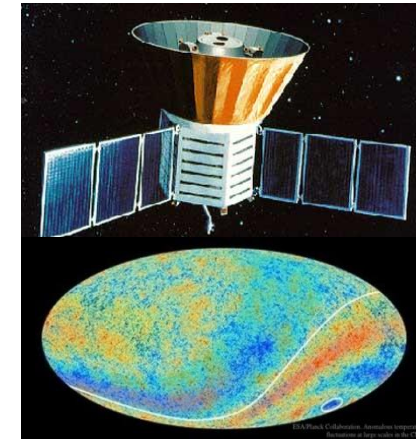
a Chandra **röntgen**-műhold és a röntgen-égbolt

rádiógalaxis

az IUE **ultraibolya** űrteleszkóp

a COBE **mikrohullámú** űrteleszkóp és a kozmikus mikrohullámú háttér

a Hubble űrtávcső

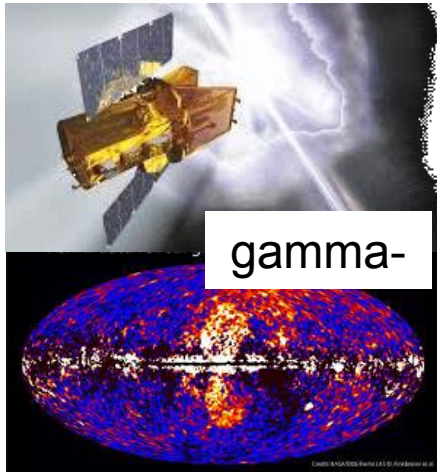
a Herschel **infravörös** űrteleszkóp

– a 60-as évektől: **légkörön túli csillagászat**

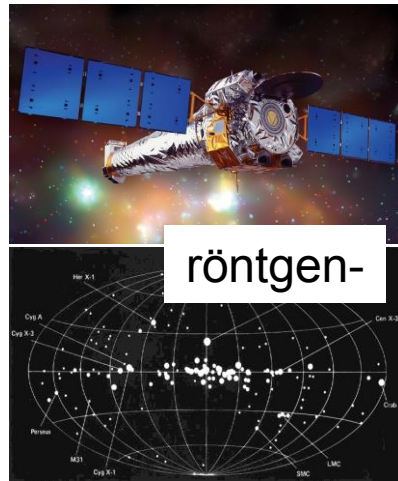
Tapasztalat:

néhány fényes objektum
megtalálható
minden hullámhosszon,
de többnyire nagyon eltér a

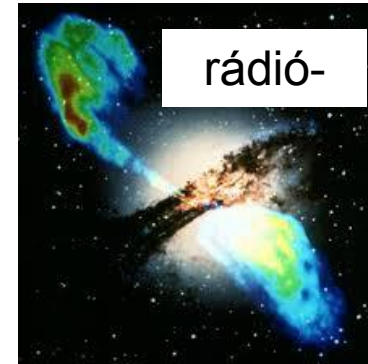
gamma-

a Swift **gamma**-műhold
és a gamma-égbolt

röntgen-

a Chandra **röntgen**-műhold
és a röntgen-égbolt

rádió-

rádiógalaxis

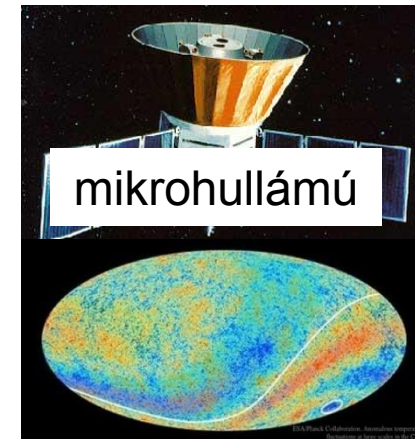
ultraibolya

az IUE **ultraibolya**
űrteleszkóp

infravörös

az IRAS **infravörös**
űrteleszkóp

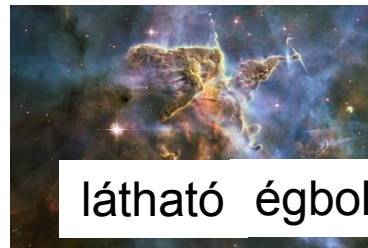

mikrohullámú

a COBE **mikrohullámú**
űrteleszkóp
és a kozmikus
mikrohullámú háttér

a Hubble űrtávcső

látható égbolt.

Milyen információt hordoz a **FÉNY**?

FÉNY
mostantól kezdve
=
tetszőleges hullámhosszú
elektromágneses sugárzás

- **közvetlen:** – a beérkező sugárzás fizikai tulajdonságai
- **közvetett:** – ki küldte, és milyen volt a küldő? (az egyenes fénysugár másik végén...)
  - merre járt útközben, mi módosította a jellemzőit?

A sugárzás mérhető tulajdonságai:

- irány pozíciós csillagászat
  - (nagyobb objektumok esetén): alak
- intenzitás (fényerősség) fényrend, láthatóság
- spektrum (frekvencia-eloszlás)
  - Doppler-eltolódás mozgások
- polarizáció ezzel most nem foglalkozunk, lásd

+ mindezek időbeli változása

ezzel most nem foglalkozunk, lásd
Horváth Gábor:
A poláros fény rejtett dimenziói,
Atomcsill, 2005. dec. 8.

Pozíciós csillagászat:

szemmel látható: elkülönült fénypontok az égen

primer tapasztalat: **az égbolt állandósága**

HA a napi körforgást
leválasztjuk!

+ néhány (7) rendellenesen **BOLY(on)GÓ** objektum

(vajon mi okozza?)

+ alkalmi **csodák** (üstökösök, vendégcsillagok)

Tájékozódás az égen: **szögméréssel** (mihez képest?!?)

az állandó objektumok nevet kaptak

pozíciójuk már az ókorban katalógusba került

a bolygók mozgását évszázadokig figyelték: **RENDSZERT** találtak benne!

modellek: kristálysférák, epiciklusok...

sikeres tudományos előrejelzések:

égi események:
együttállások, fedések, fogyatkozások

Tájékozódás az égen: **szögméréssel** (mihez képest?!?)

IRÁNY

ÉGI KOORDINÁTARENDSZEREK: alapsíkok + alapkörök + ezektől mért szögek

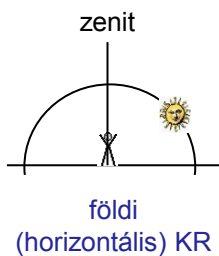

Tájékozódás az égen: **szögméréssel** (mihez képest?!?)

ÉGI KOORDINÁTARENDSZEREK: alapsíkok + alapkörök + ezektől mért szögek

———— földi (horizontális)

ebben a rendszerben nézzük az eget

a földi megfigyelő
"vízszintes" síkja

zenit

Tájékozódás az égen: **szögméréssel** (mihez képest?!?)

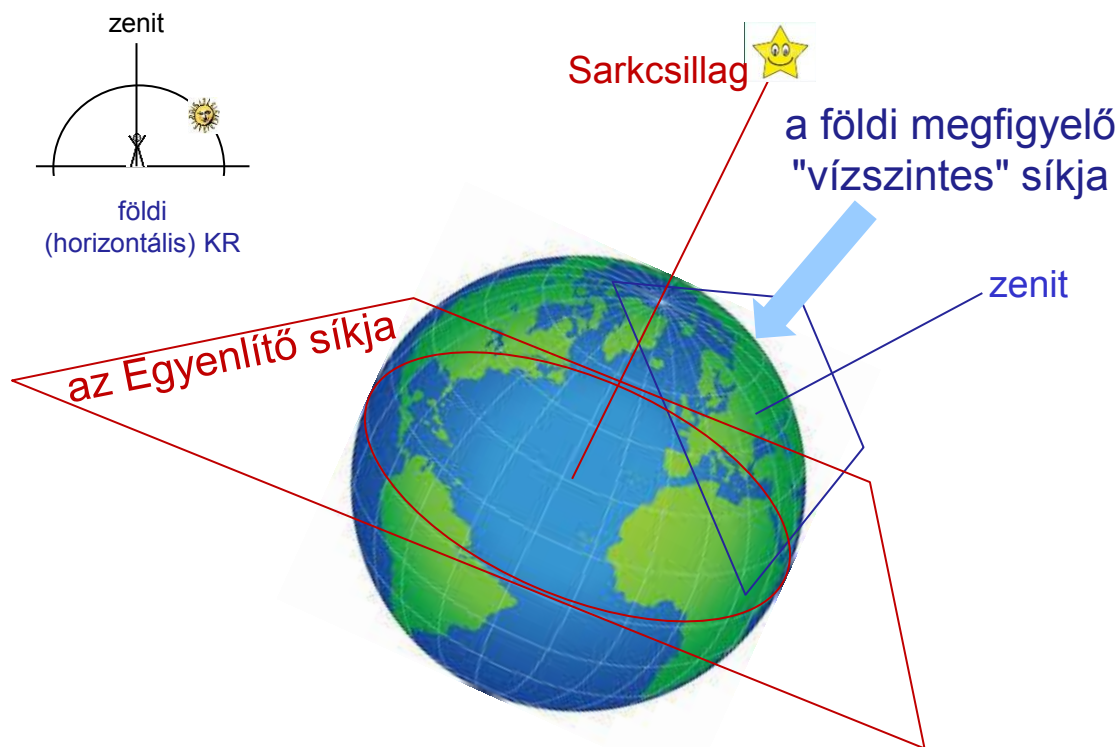
ÉGI KOORDINÁTARENDSZEREK: alapsíkok + alapkörök + ezektől mért szögek

— földi (horizontális)

ebben a rendszerben nézzük az eget

— egyenlítői (ekvatoriális)

ebben egyszerű a csillagok napi mozgása

Tájékozódás az égen: **szögméréssel** (mihez képest?!?)

ÉGI KOORDINÁTARENDSZEREK: alapsíkok + alapkörök + ezektől mért szögek

— földi (horizontális)

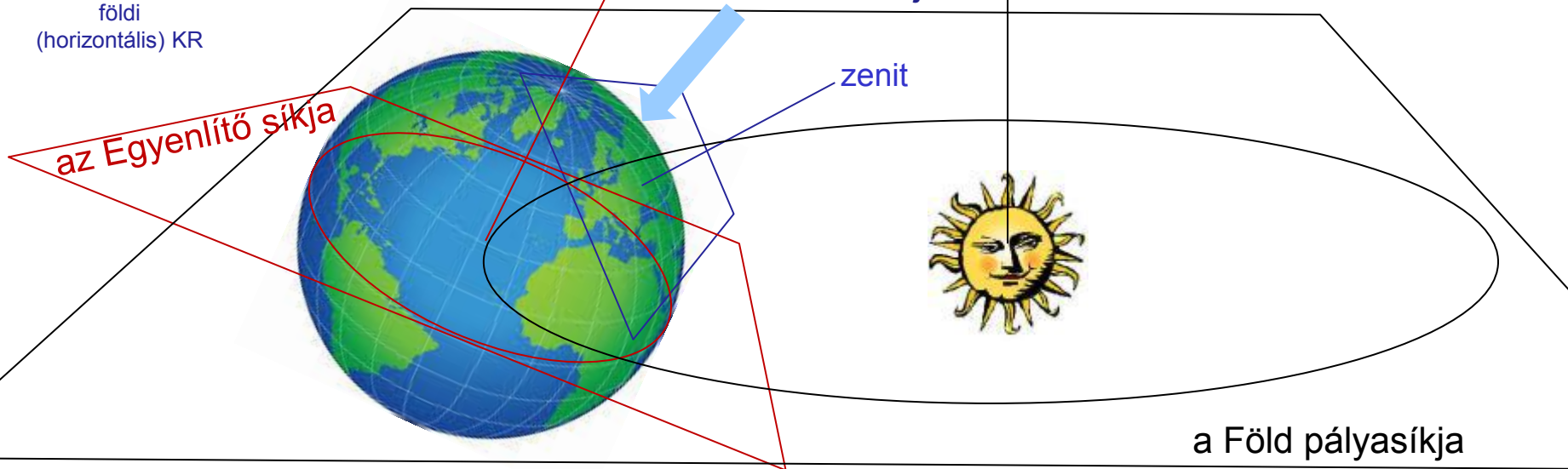
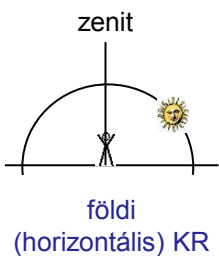
ebben a rendszerben nézzük az eget

— egyenlítői (ekvatoriális)

ebben egyszerű a csillagok napi mozgása

— a Föld pályasíkjához illesztett (ekliptikai)

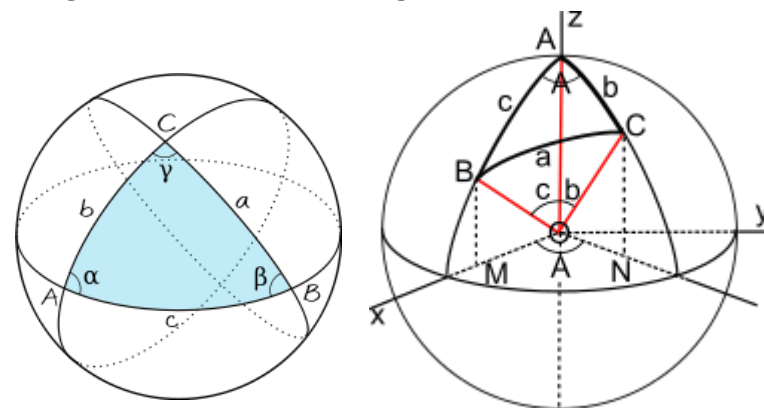
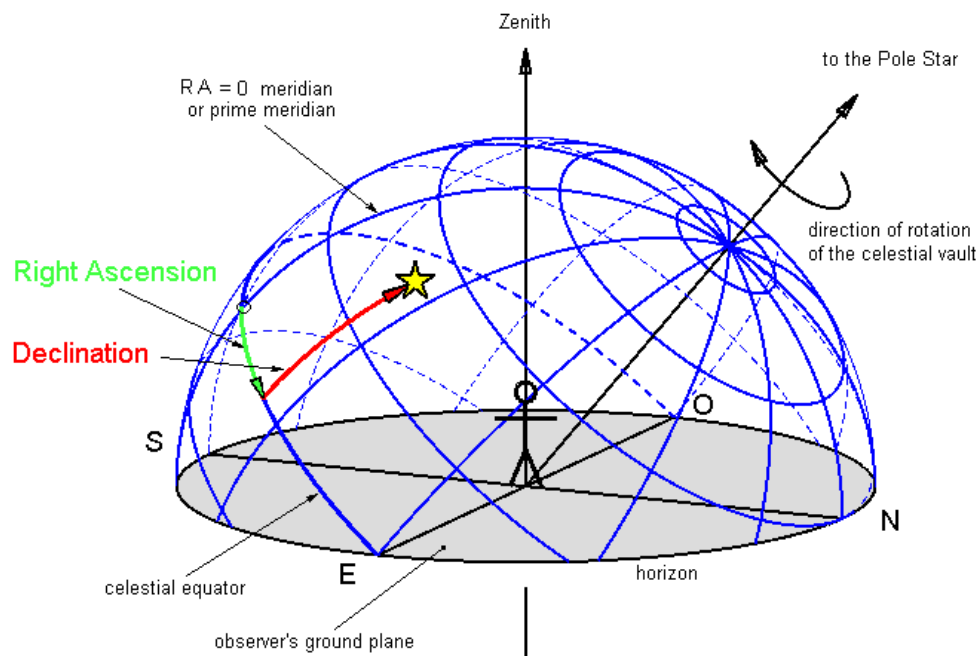
ebben egyszerű a Nap éves mozgása

E koordinátarendszerek adatai egymásba átszámíthatók:

gömbháromszögtan

Common spherical trigonometry formulas

law of sines: $\frac{\sin a}{\sin A} = \frac{\sin b}{\sin B} = \frac{\sin c}{\sin C}$

$\cos a = \cos b \cos c + \sin b \sin c \cos A$

law of cosines: $\cos b = \cos a \cos c + \sin a \sin c \cos B$

$\cos c = \cos a \cos b + \sin a \sin b \cos C$

$\tan\left(\frac{A}{2}\right) = \sqrt{\frac{\sin(s-b) \sin(s-c)}{\sin s \sin(s-a)}}$

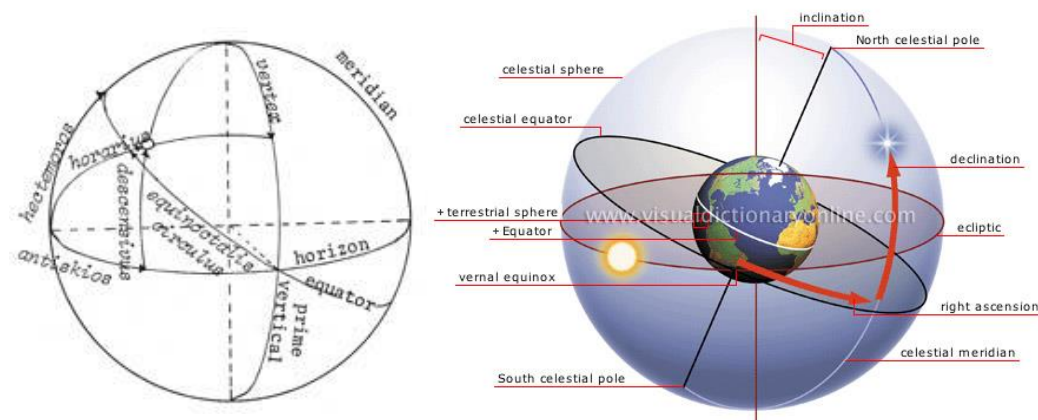
half-angle formulas: $\tan\left(\frac{B}{2}\right) = \sqrt{\frac{\sin(s-c) \sin(s-a)}{\sin s \sin(s-b)}}$

$\tan\left(\frac{C}{2}\right) = \sqrt{\frac{\sin(s-a) \sin(s-b)}{\sin s \sin(s-c)}}$, where $s = \frac{a+b+c}{2}$

$\tan\left(\frac{a}{2}\right) = \sqrt{\frac{-\cos S \cos(S-A)}{\cos(S-B) \cos(S-C)}}$

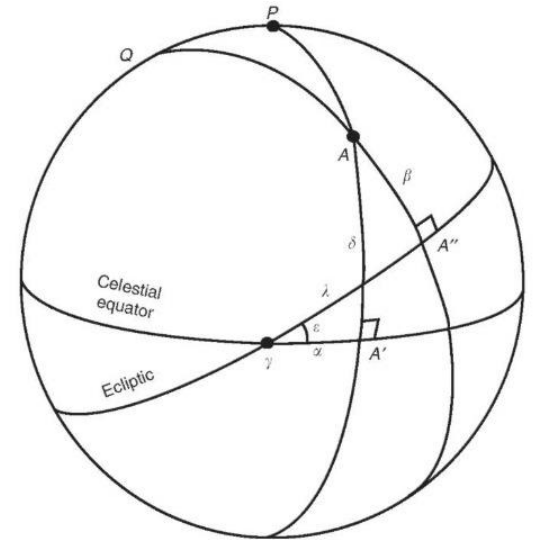
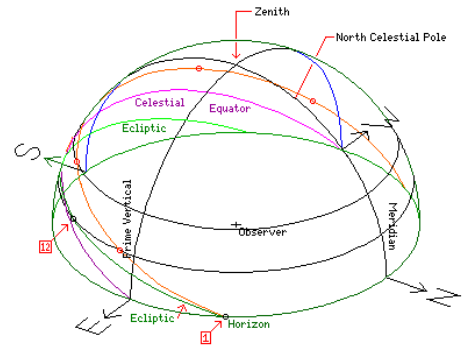
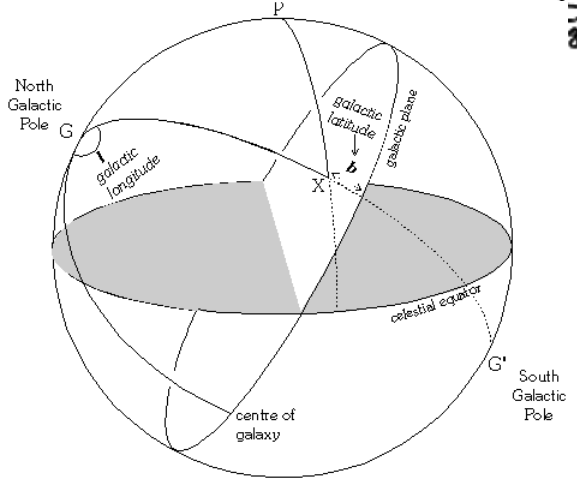
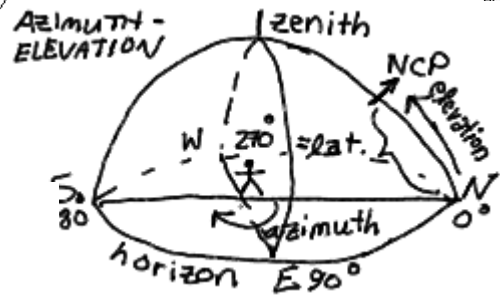
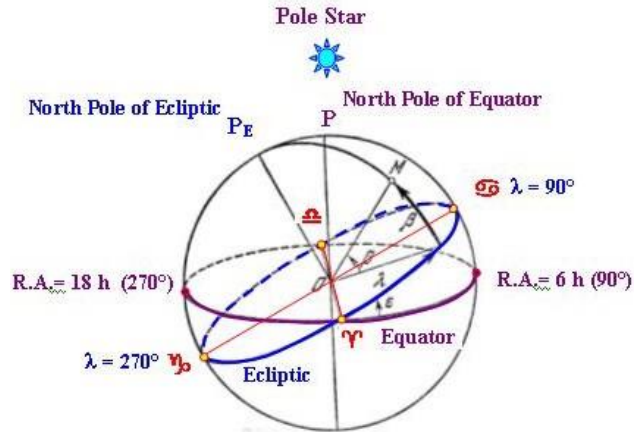
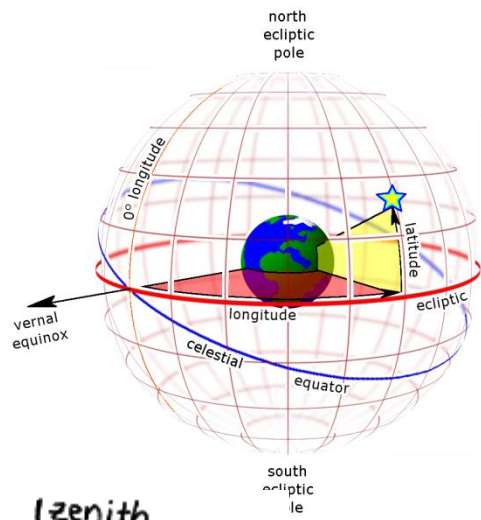
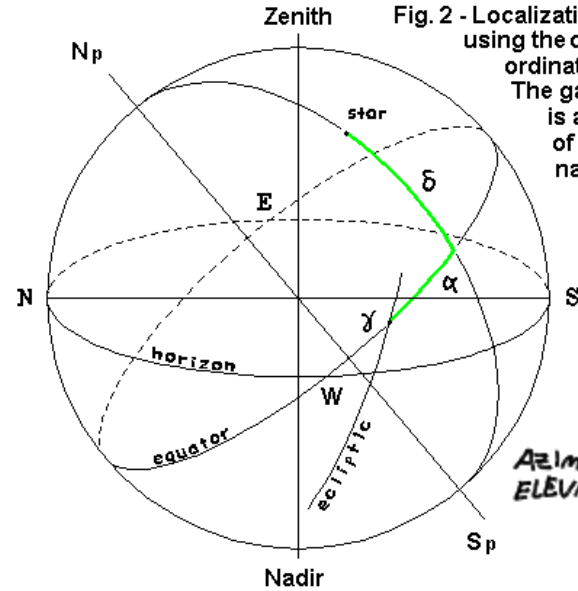
half-side formulas: $\tan\left(\frac{b}{2}\right) = \sqrt{\frac{-\cos S \cos(S-B)}{\cos(S-A) \cos(S-C)}}$

$\tan\left(\frac{c}{2}\right) = \sqrt{\frac{-\cos S \cos(S-C)}{\cos(S-A) \cos(S-B)}}$, where $S = \frac{A+B+C}{2}$

E koordinátarendszerek adatai egymásba átszámíthatók:

Fig. 2 - Localization of a star using the celestial coordinates system. The gamma point is at the origin of this coordinates system.

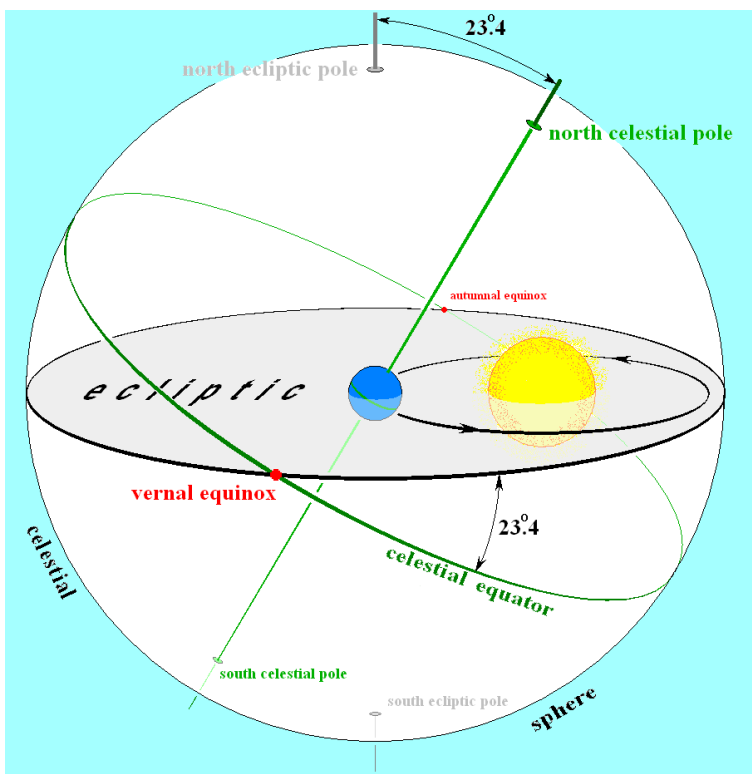

E koordinátarendszerek adatai egymásba átszámíthatók.

De a rendszerek egymáshoz képest lassan forognak:

az adatok időben változnak!

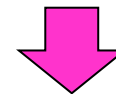
a **tavaszpont** nem egy égitest, hanem egy absztrakt pont, két számított sík metszéspontja az éggömbre vetítve...

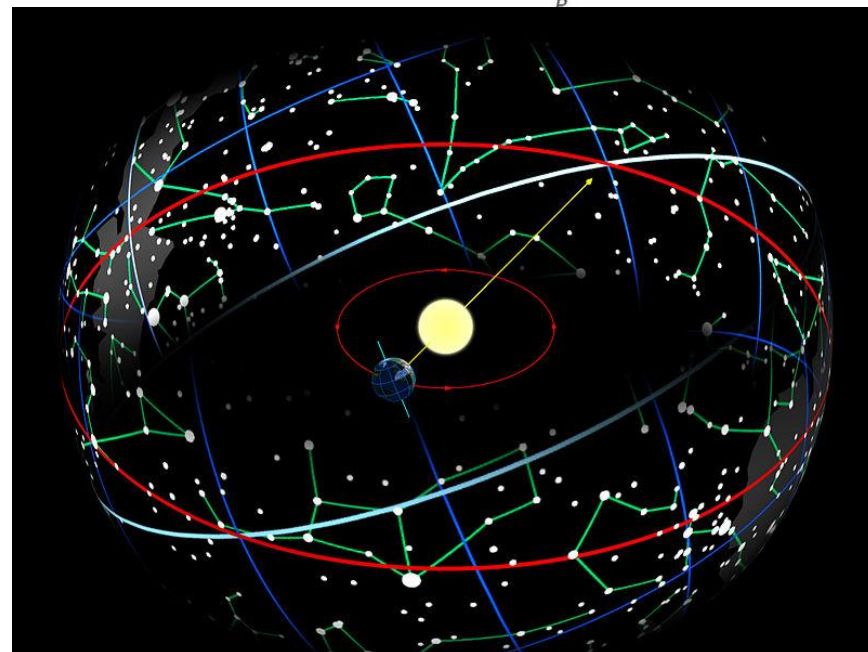
Ezt már a régi görögök is tudták:

pontos megfigyelések, szögmérések, számítások

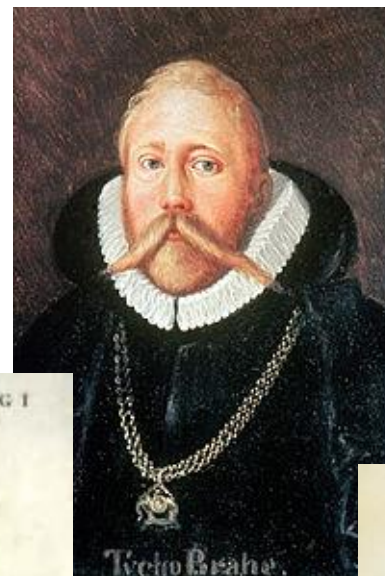
+ türelem

Ptolemaiosz (kb +150) jóváhagyta Hipparchosz (-129) 300 éves számításait a tavaszpont vándorlásáról (e számítások korábbi több száz éves megfigyeléseken alapultak...):

Az első pontos mérések

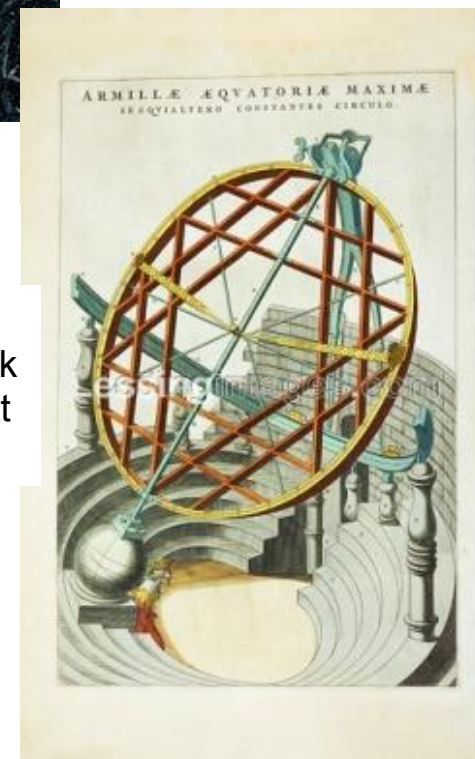
Tycho da Brahe
(1546-1601)

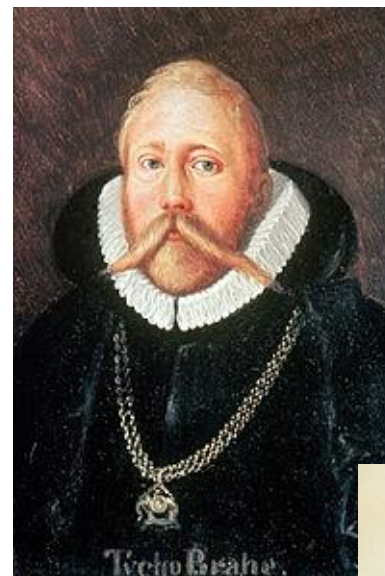
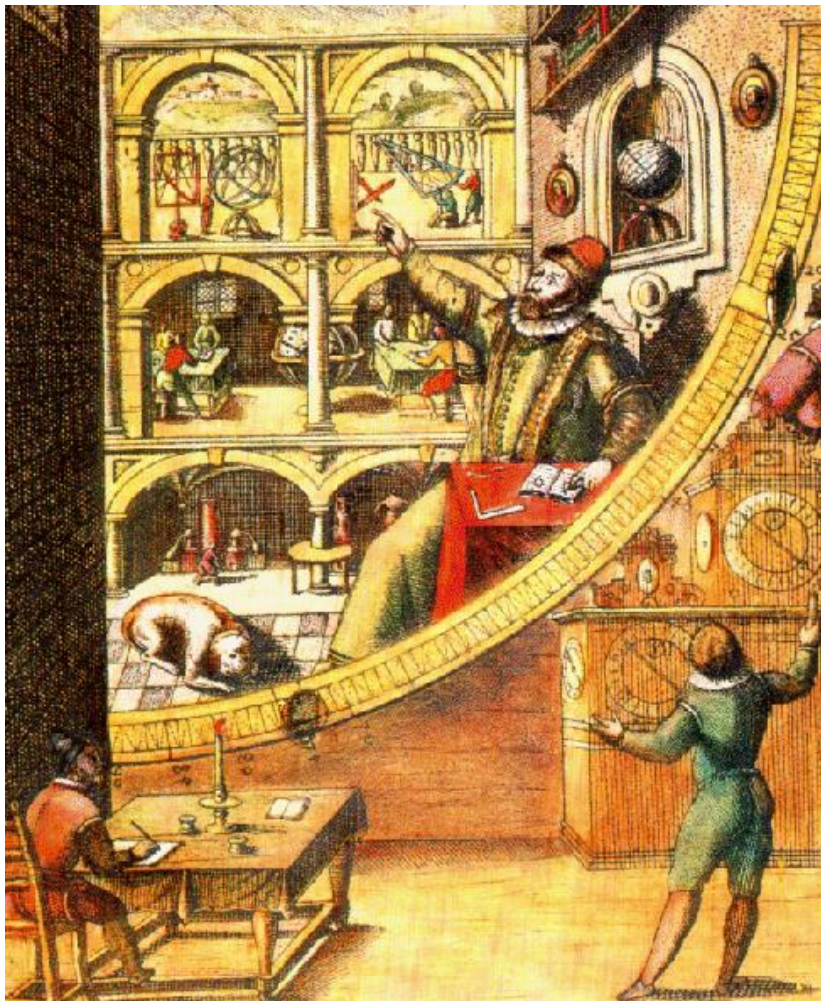
Uraniborg main building. Copper etching from Blaeu's Atlas Major, 1663.

Uranienborg

a
csillagvizsgálónak
berendezett saját
sziget

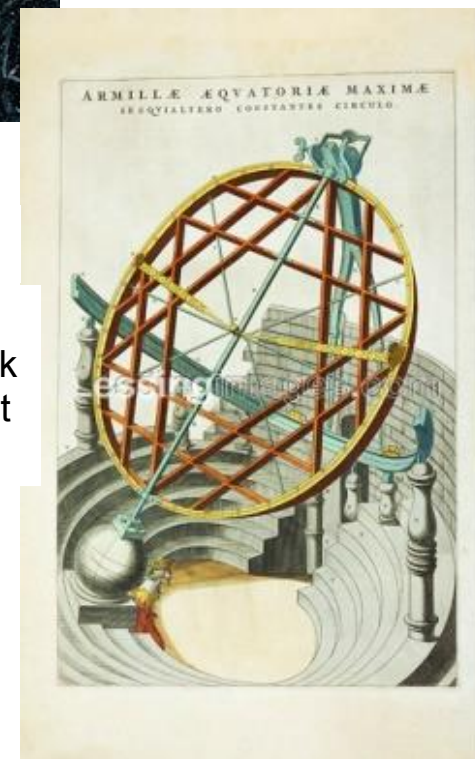
Az első pontos mérések

Tycho da Brahe
(1546 – 1601)

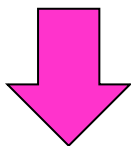
Uranienborg

a
csillagvizsgálónak
berendezett saját
sziget

Az első pontos mérések

Tycho hosszú adatsora a Marsról

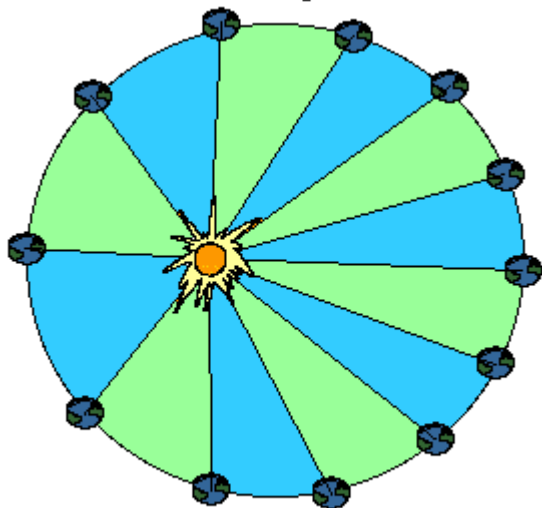

Kepler törvényei a bolygómozgásokról

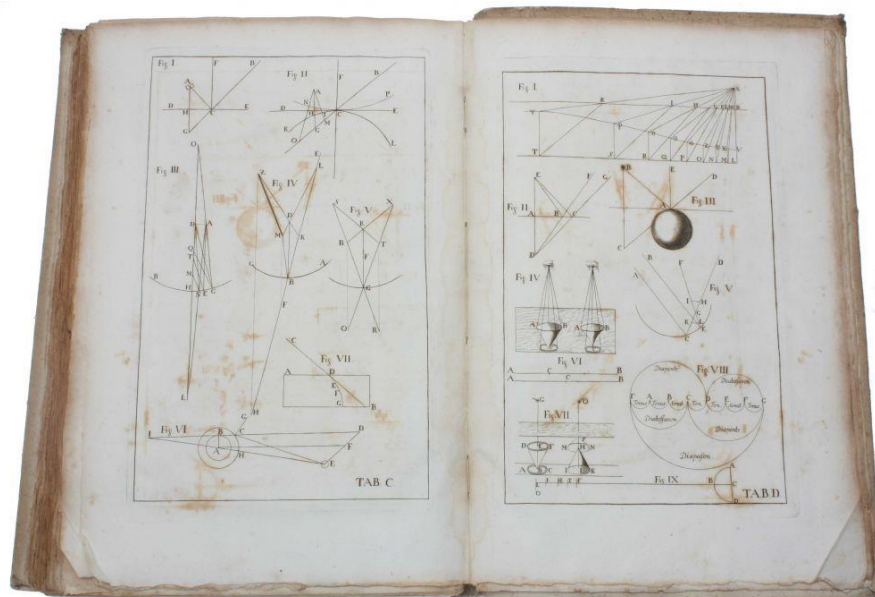

Johannes
Kepler
(1571 – 1630)

The Law of Equal Areas

An imaginary line drawn from the sun to any planet sweeps out equal areas in equal amounts of time.

Az égbolt feltérképezése

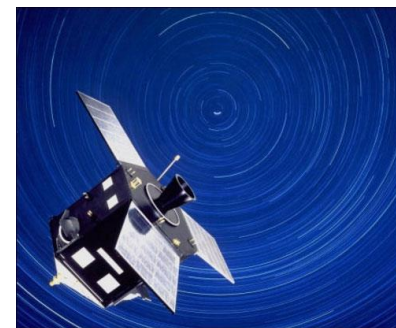
Hipparchosztól Hipparcosig és tovább

- Tycho és Kepler kortársai
- új csillagképek a déli éggömbön (a Dél Keresztjétől a Körzöig)
- TÁVCSŐ: sok új csillag
- FÉNYKÉPEZÉS: még több
- 19-20. század:
  - részletes, pontos pozíciók
  - fotografikus atlaszok
  - a csillagelnevezés szabályai
  - a csillagképek határainak rögzítése
- 20. század második fele: MŰHOLDAK (nem zavar a légkör)
  - Hipparcos műhold (1989 – 1993): több mint **egy millió** csillag pontos pozíciója
  - Gaia műhold (2013 –): több mint **egy milliárd** csillag pontos pozíciója

Hevelius katalógusa (1660)
a Nagy-Medve csillagairól

a Hipparcos
szonda

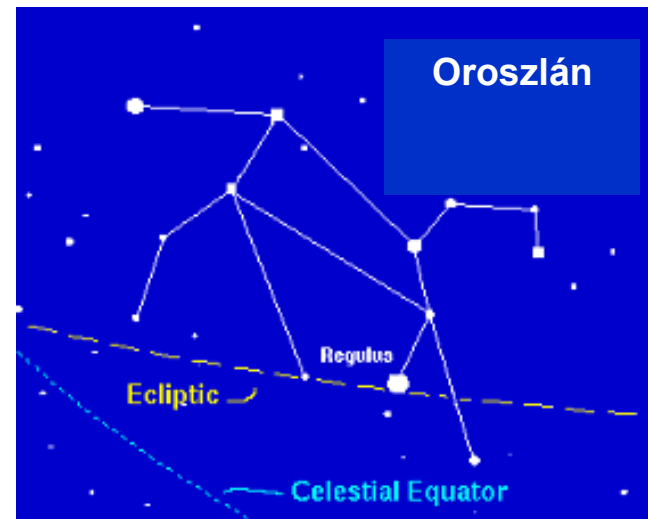
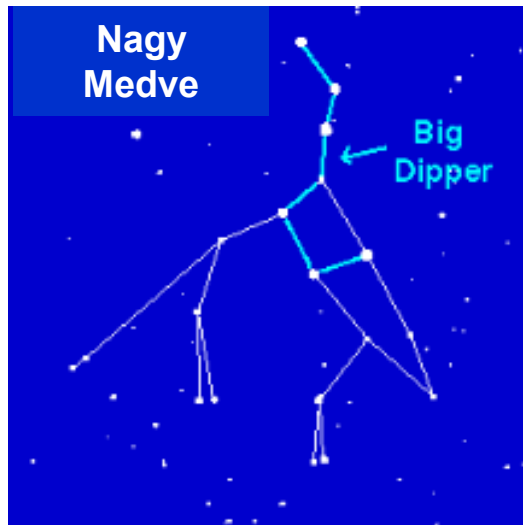
a Gaia
szonda

Ezek mind a mi galaxisunkban levő csillagok!

Ami igazából nem is létezik:

a csillagképek

az emberi szem
alakzatokat lát bele
a véletlenszerűen elhelyezkedő
fénypontokba

Nagy Medve

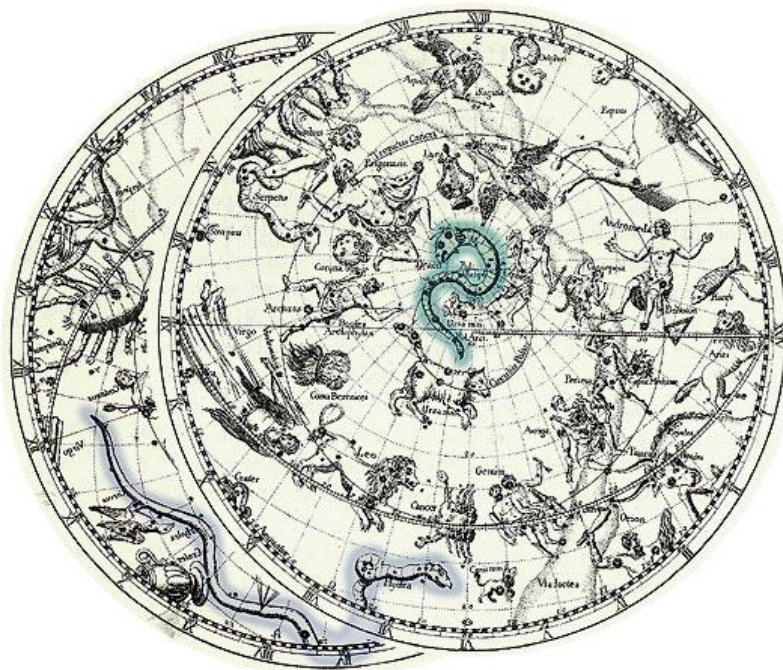
(így ugye már felismerhető?)

Ami igazából nem is létezik:

a csillagképek

az emberi szem
alakzatokat lát bele
a véletlenszerűen elhelyezkedő
fénypontokba

a fantáziadús csillagászok
új vadászterülete:
a déli égbolt

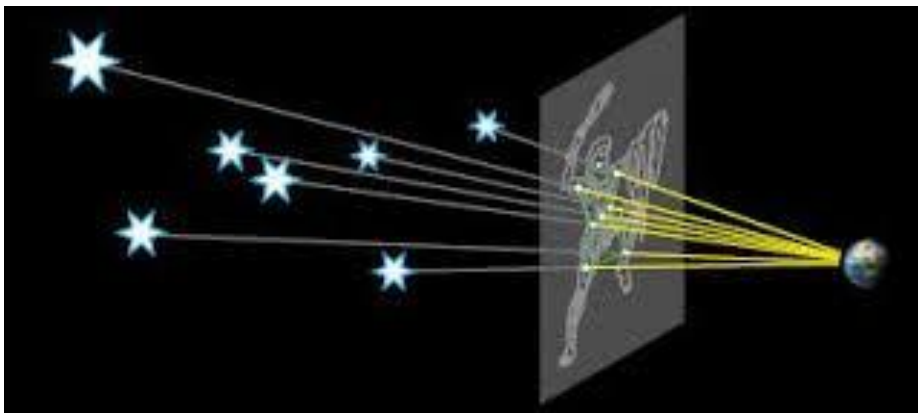

mitológiai figurák az égen

Ami igazából nem is létezik:

a csillagképek

a csillagképek egymástól
térben nagyon távol
elhelyezkedő csillagok vetületei

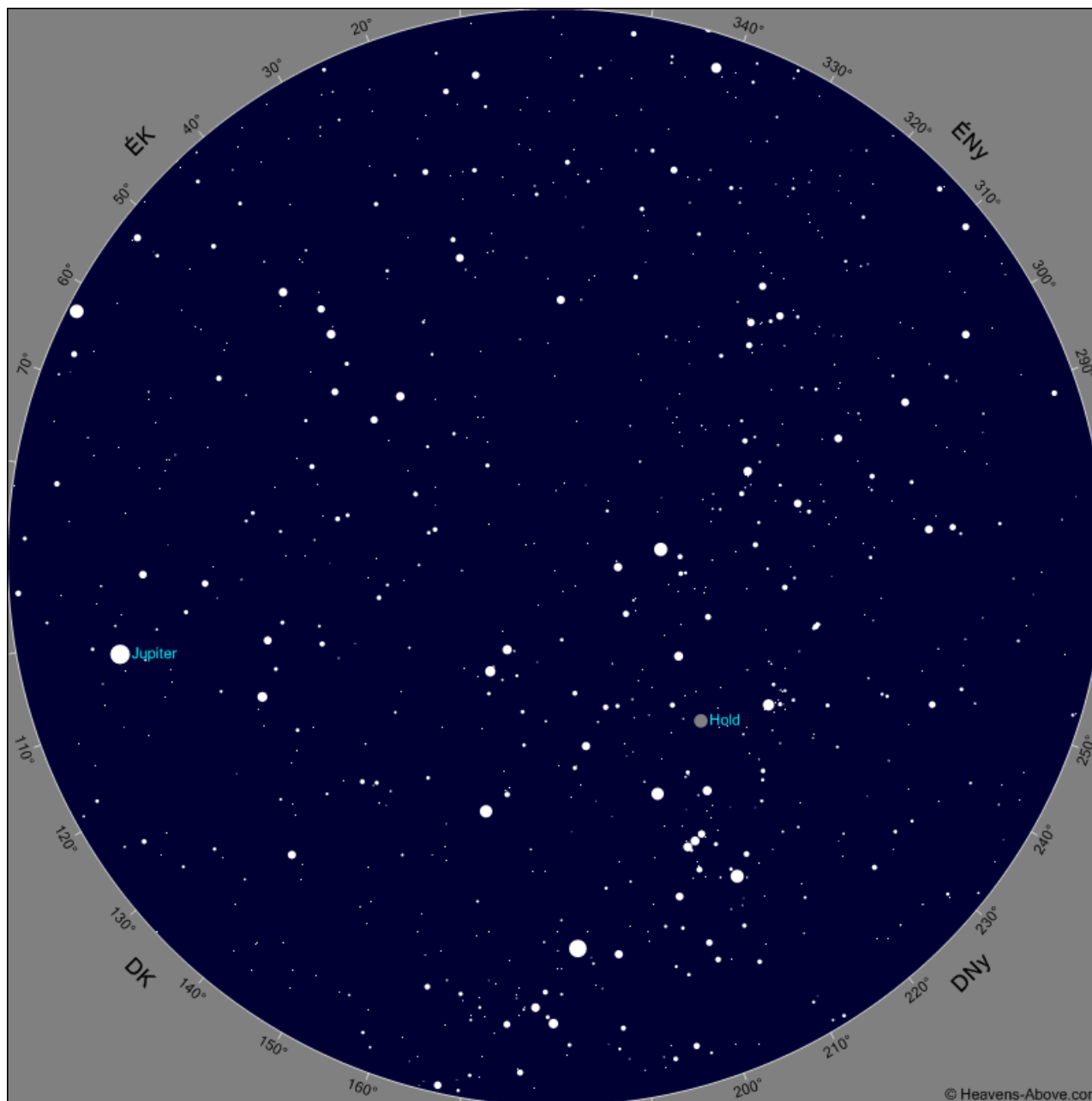
az Orion csillagkép csillagainak
térbeli elhelyezkedése

a csillagok mozgása következtében
a csillagképek időben változnak,
átalakulnak

IRÁNY

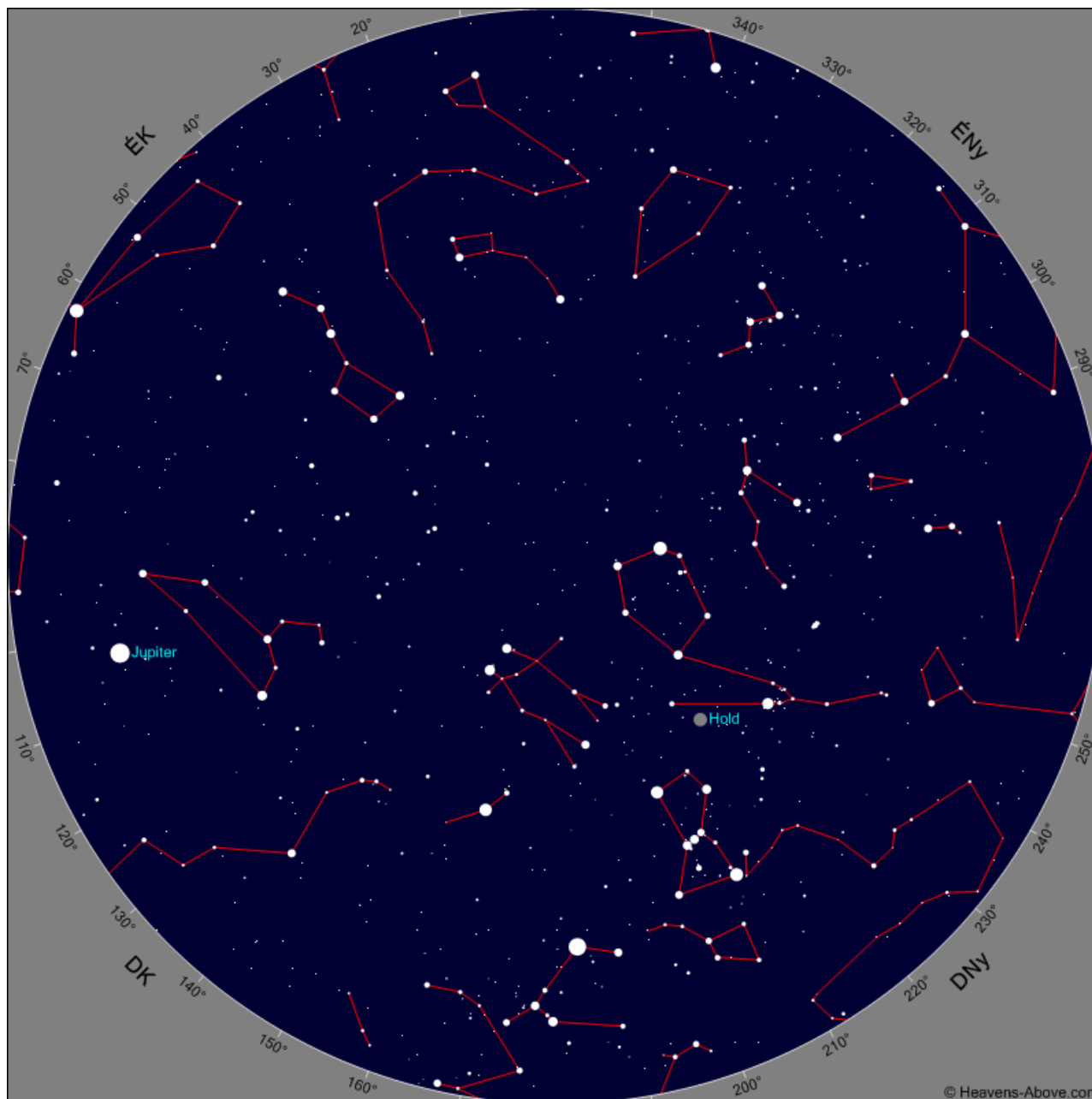
ezt láttuk (volna)
az égen
2016. január 20-án
22:42-kor
Budapestről
(ha nem lett volna
felhőben az ég)

IRÁNY

ezt láttuk (volna)
az égen
2016. január 20-án
22:42-kor
Budapestről
(ha nem lett volna
felhőben az ég)

az égre képzelt
csillagképek
összekötő vonalai

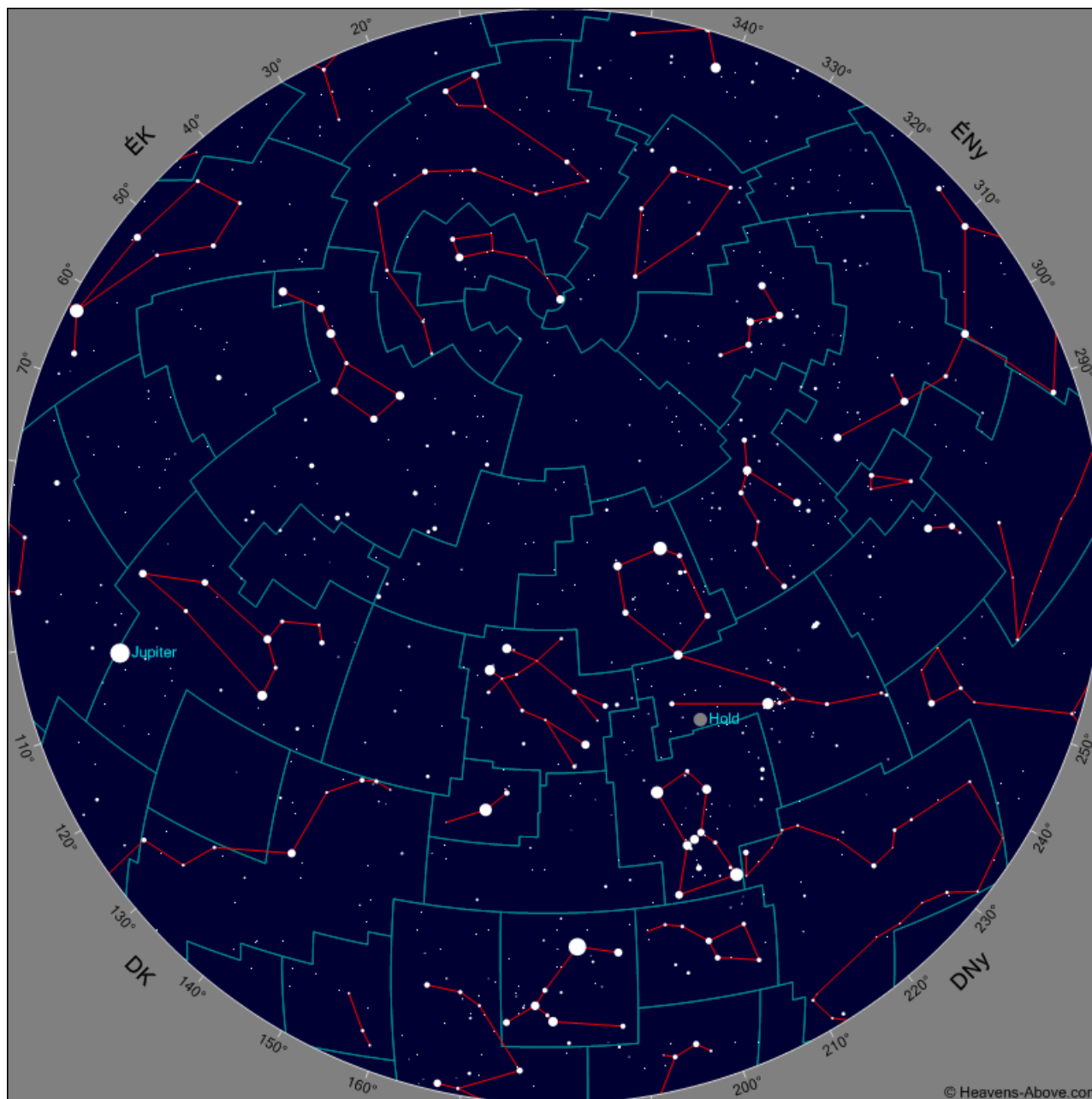

IRÁNY

ezt láttuk (volna)
az égen
2016. január 20-án
22:42-kor
Budapestről
(ha nem lett volna
felhőben az ég)

az égre képzelt
csillagképek
összekötő vonalai

az égre képzelt
csillagképek
hivatalos
határvonalai

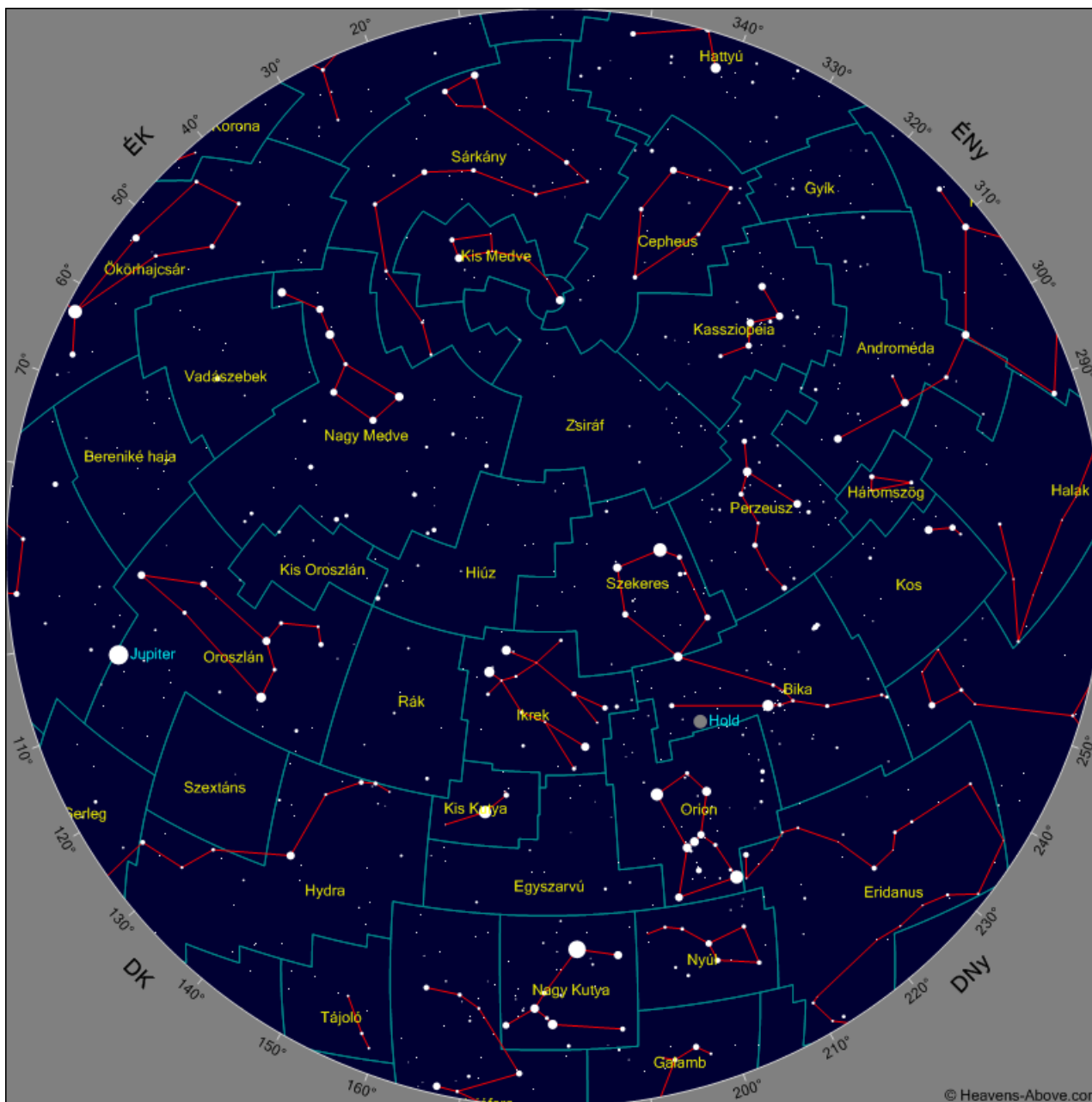
IRÁNY

ezt láttuk (volna)
az égen
2016. január 20-án
22:42-kor
Budapestről
(ha nem lett volna
felhőben az ég)

az égre képzelt
csillagképek
összekötő vonalai

az égre képzelt
csillagképek
hivatalos
határvonalai

az égre képzelt
csillagképek
hivatalos
nevei

© Heavens-Above.com

IRÁNY

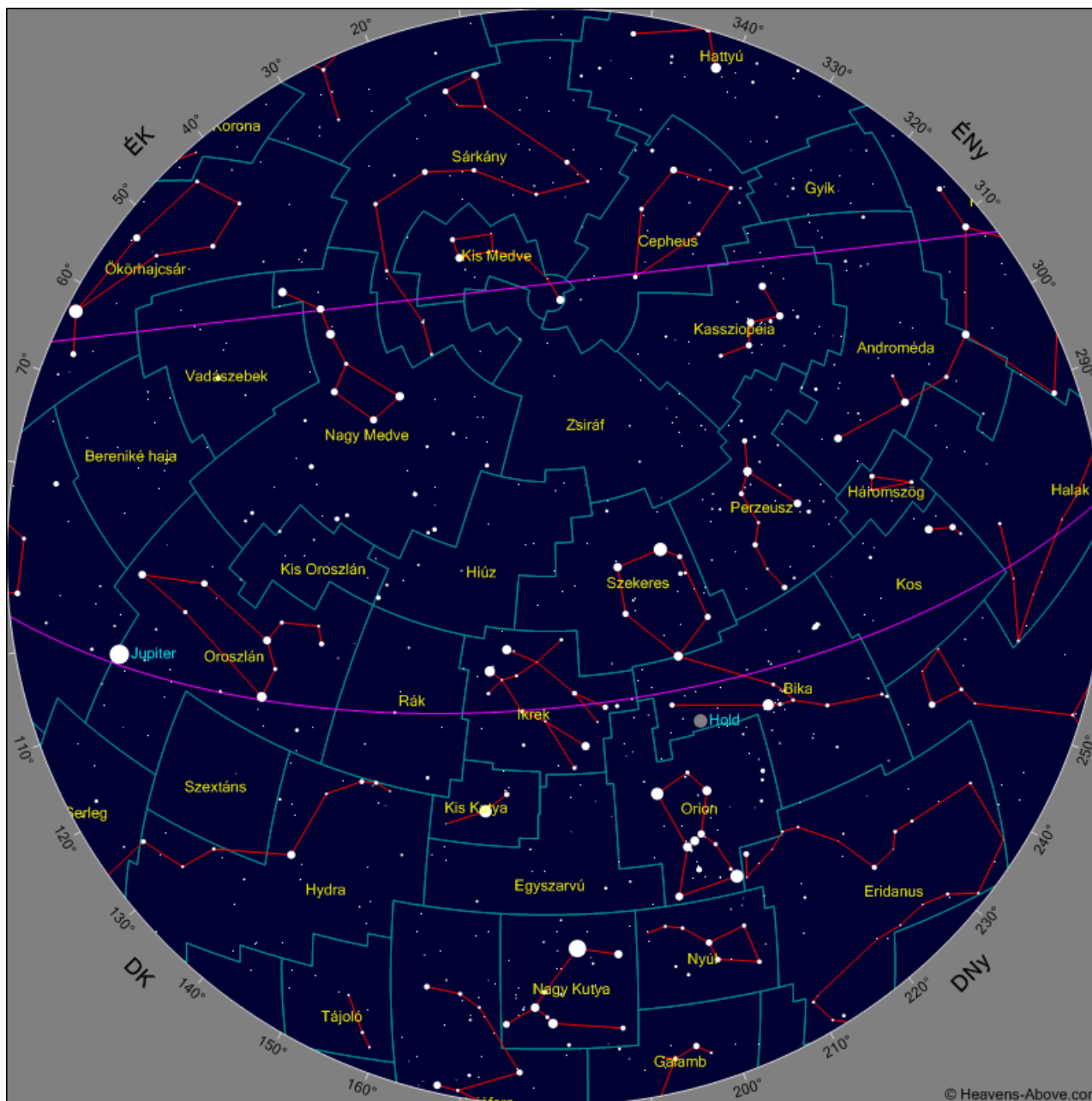
az ekliptika vonala
(a Nap égi pályája)
a csillagképek
között

(persze amikor ott
jár a Nap, nem
látszanak a
csillagok)

ezért e vonal
felfedezése az ókori
népek nagy
csillagászati
eredménye volt

az Ekliptika mentén
helyezkednek el a
nevezetes állatövi
csillagképek

(és ott járnak a
bolygók is)

IRÁNY

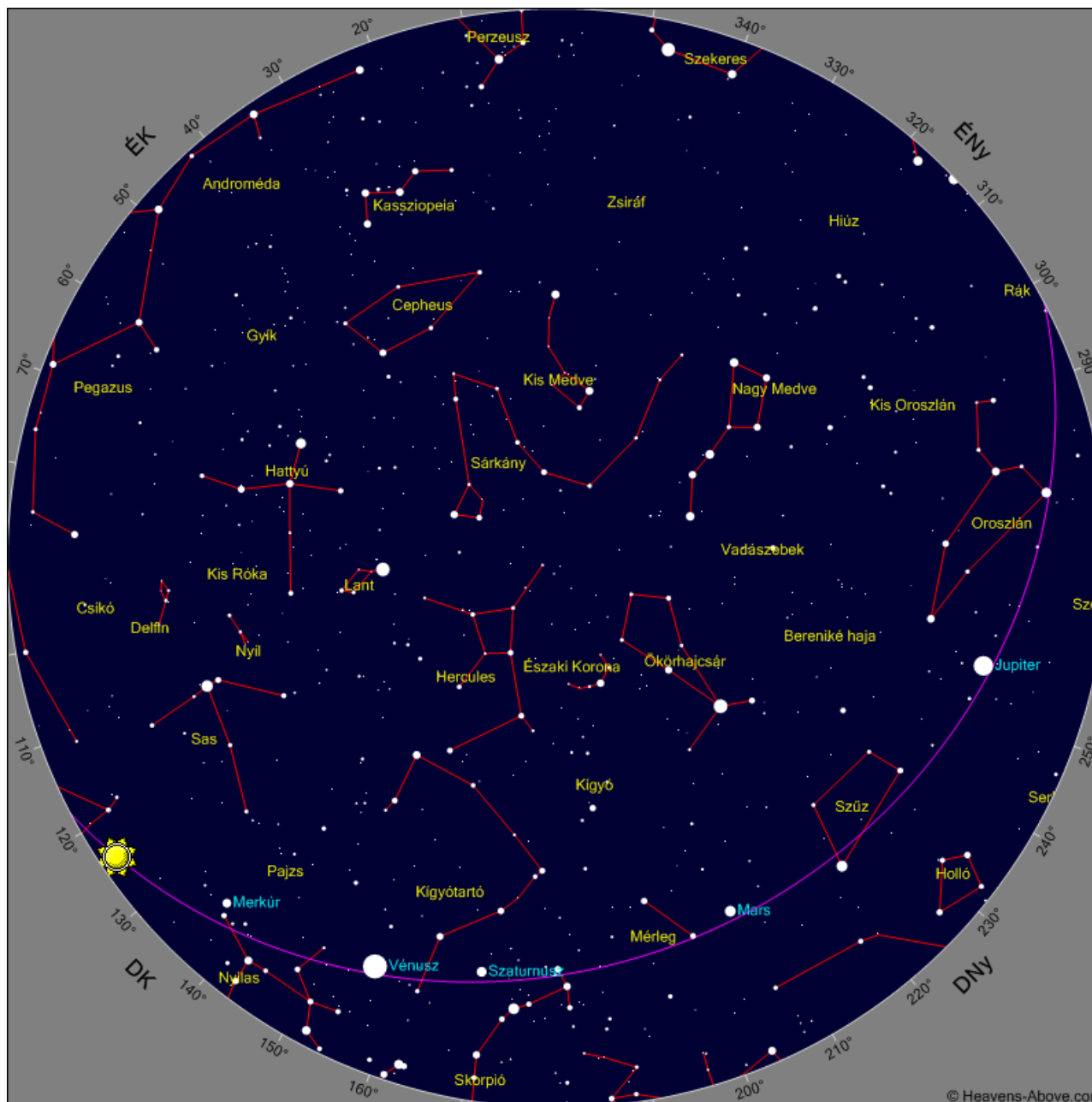
az ekliptika vonala
(a Nap égi pályája)
a csillagképek
között

pl. ma hajnalban

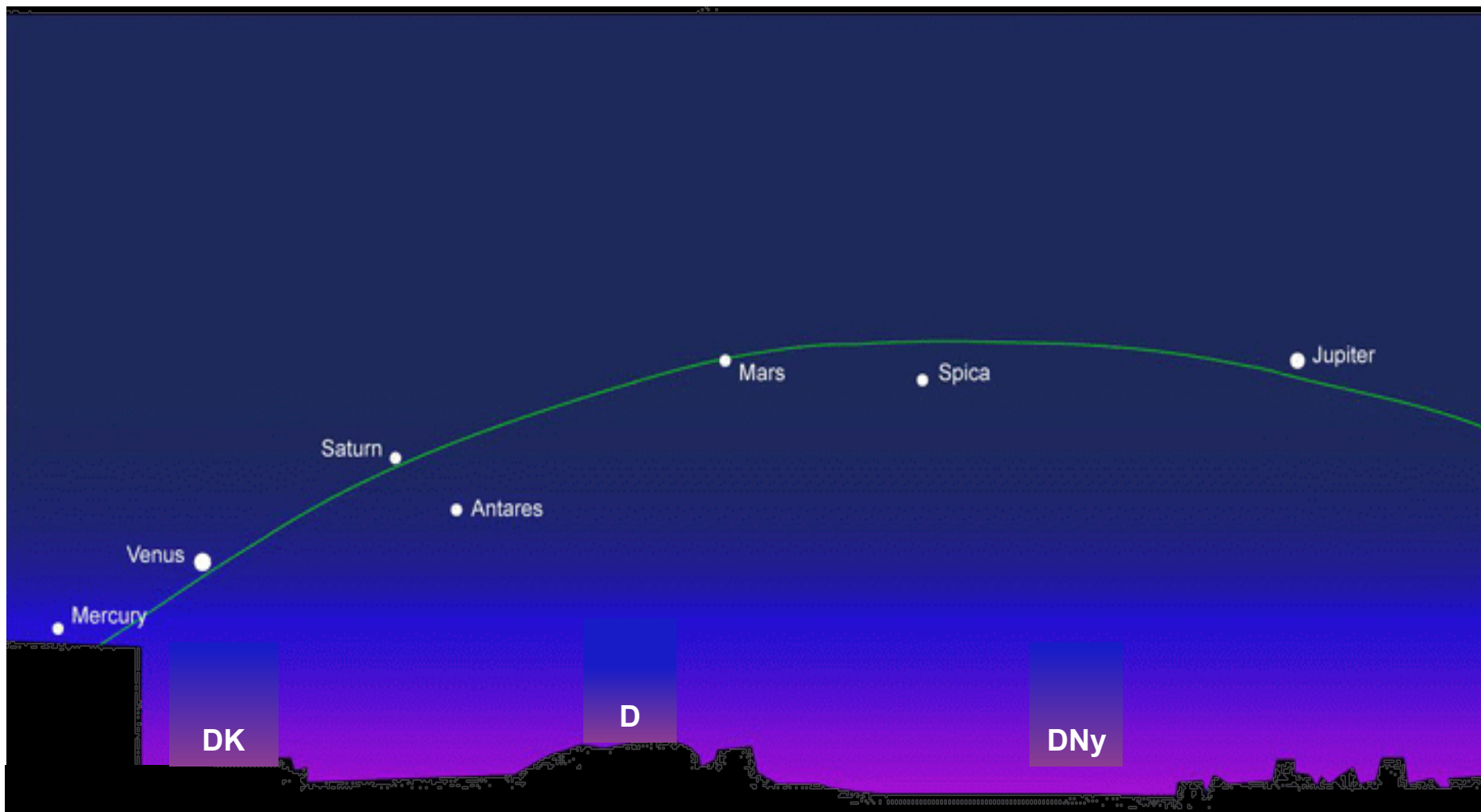
az összes
szabad szemmel
látható bolygó
felsorakozott az
Ekliptika mentén

ez a ritka látvány
még egy
hónapig
élvezhető
minden
hajnalban!

(és ott járnak a
bolygók is)

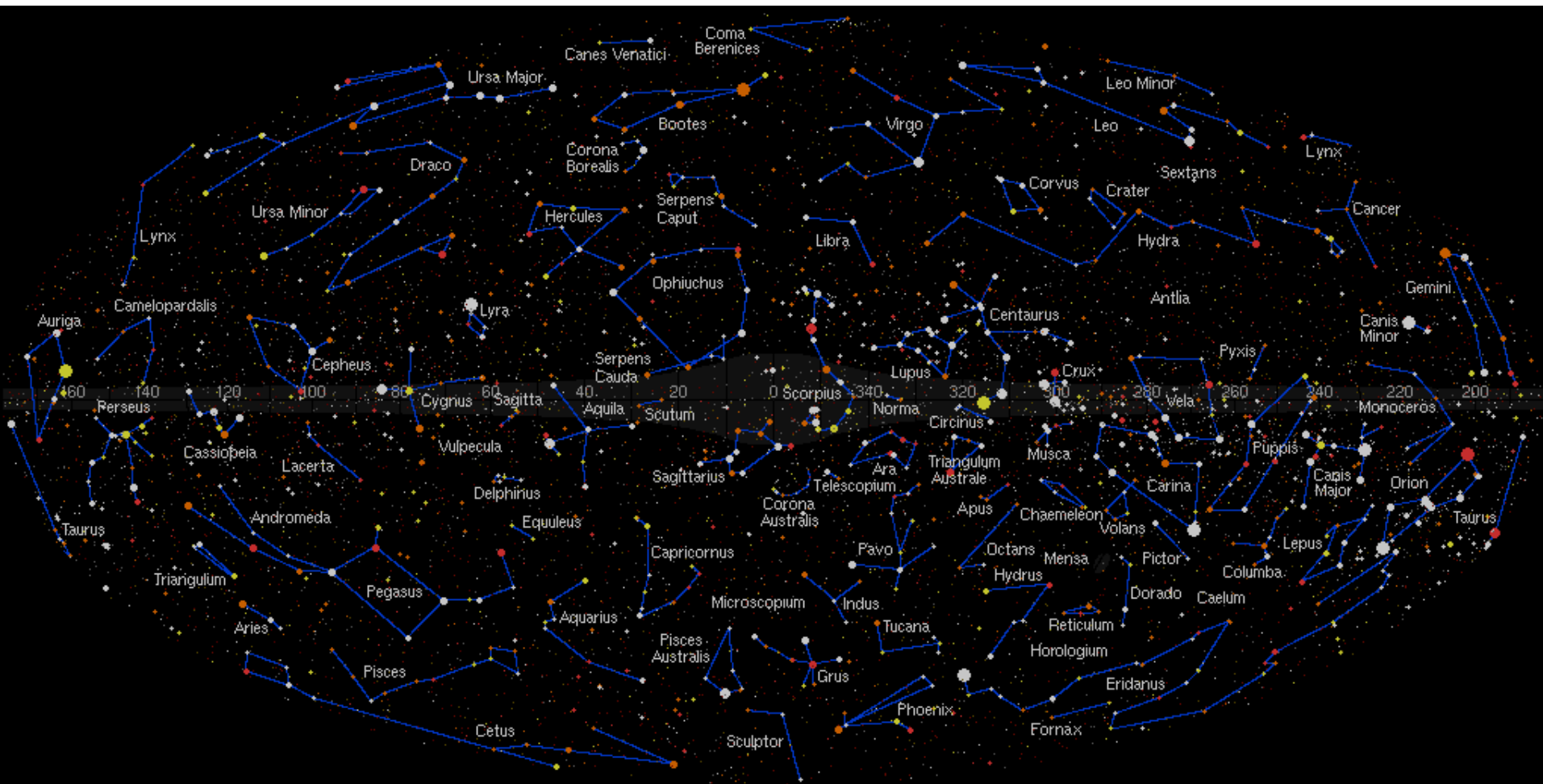

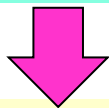
ez a ritka látvány még egy hónapig élvezhető
minden hajnalban*!

* ha nincs köd
vagy felhő...

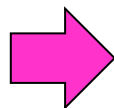

a teljes égbolt csillagképei

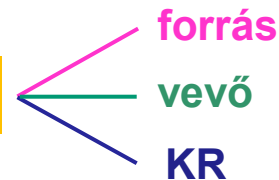
Az égbolt feltérképezése

a pozíciók időnkénti újramérése

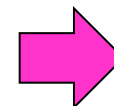
változások, mozgások

0/ **a bolygók bolyongása**

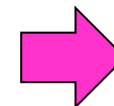
ezt már a babiloniaiak is ismerték

adatgyűjtés

tudományos magyarázat,
geometriai modell

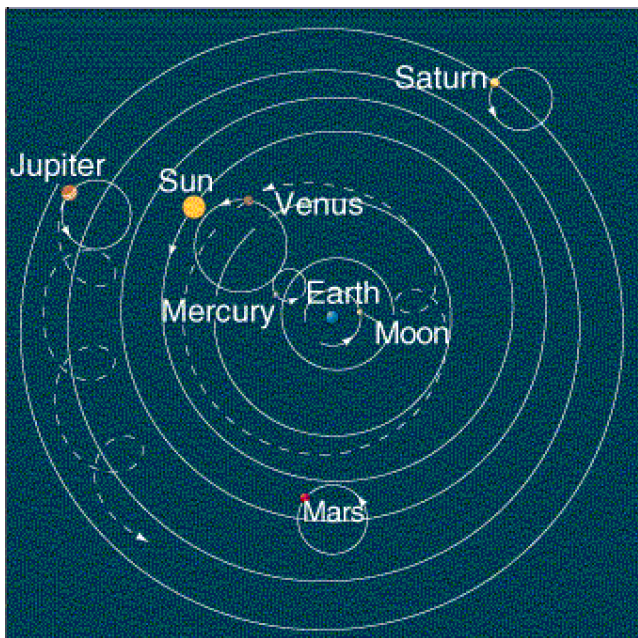
összehasonlítás a
megfigyelésekkel

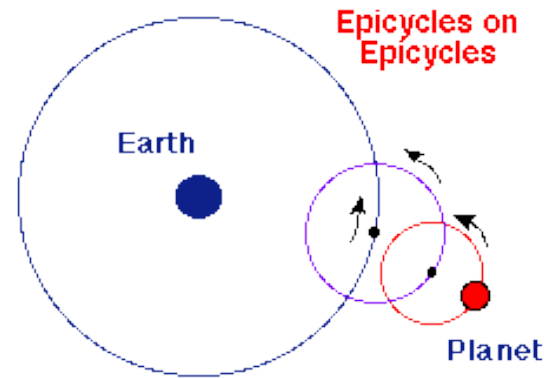
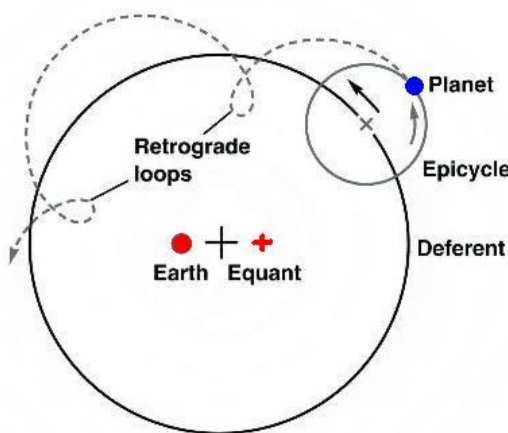
pontosabb,
részletesebb modell

repeat until...

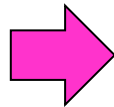
Ptolemaiosz geocentrikus modellje

Az égbolt feltérképezése

a pozíciók időnkénti újramérése

változások, mozgások

**AZ IRÁNY
VÁLTOZÁSA**

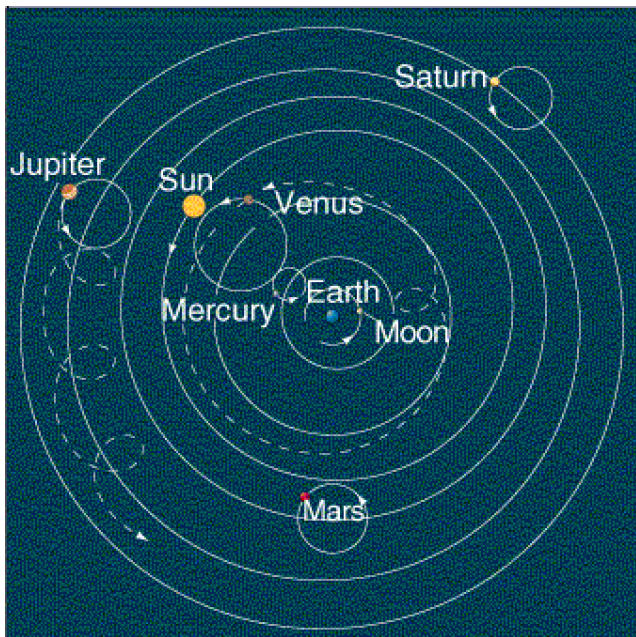
forrás

vevő

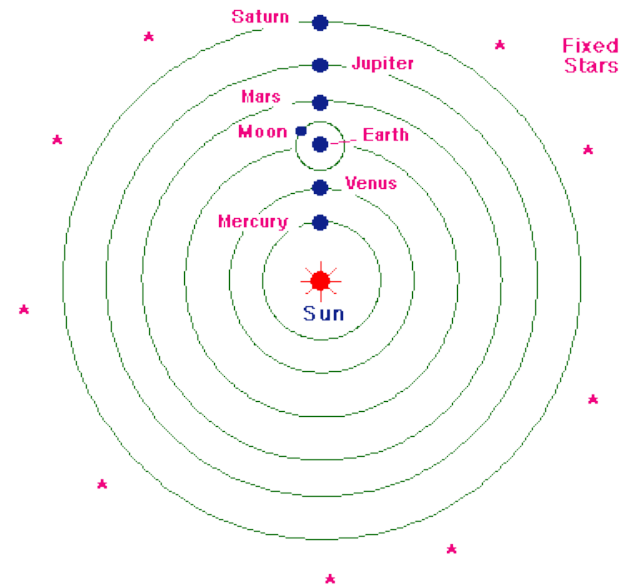
KR

0/ **a bolygók bolyongása**

a kopernikuszi óvatos forradalom

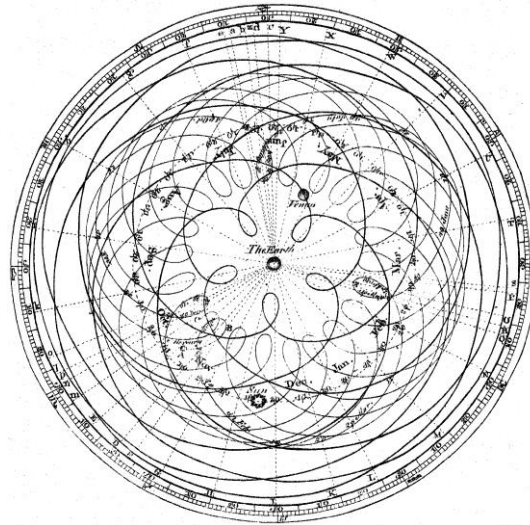
Ptolemaiosz geocentrikus modellje

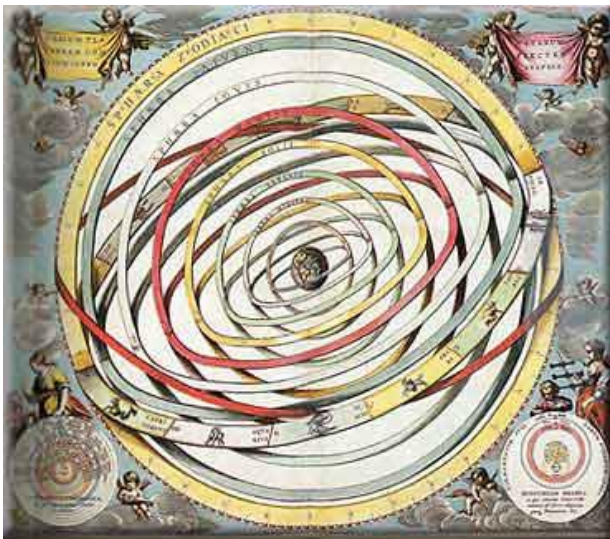
Kopernikusz heliocentrikus modellje

0/ **a bolygók bolyongása**
pontosabb,
részletesebb modell

lehet cifrázni:
epikus
epiciklus hátán...

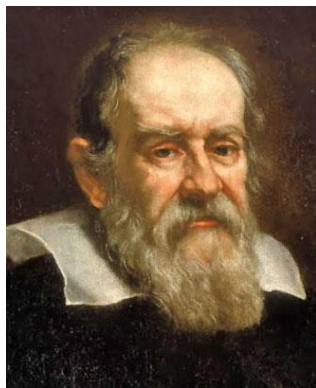

Ptolemaiosz geocentrikus modellje

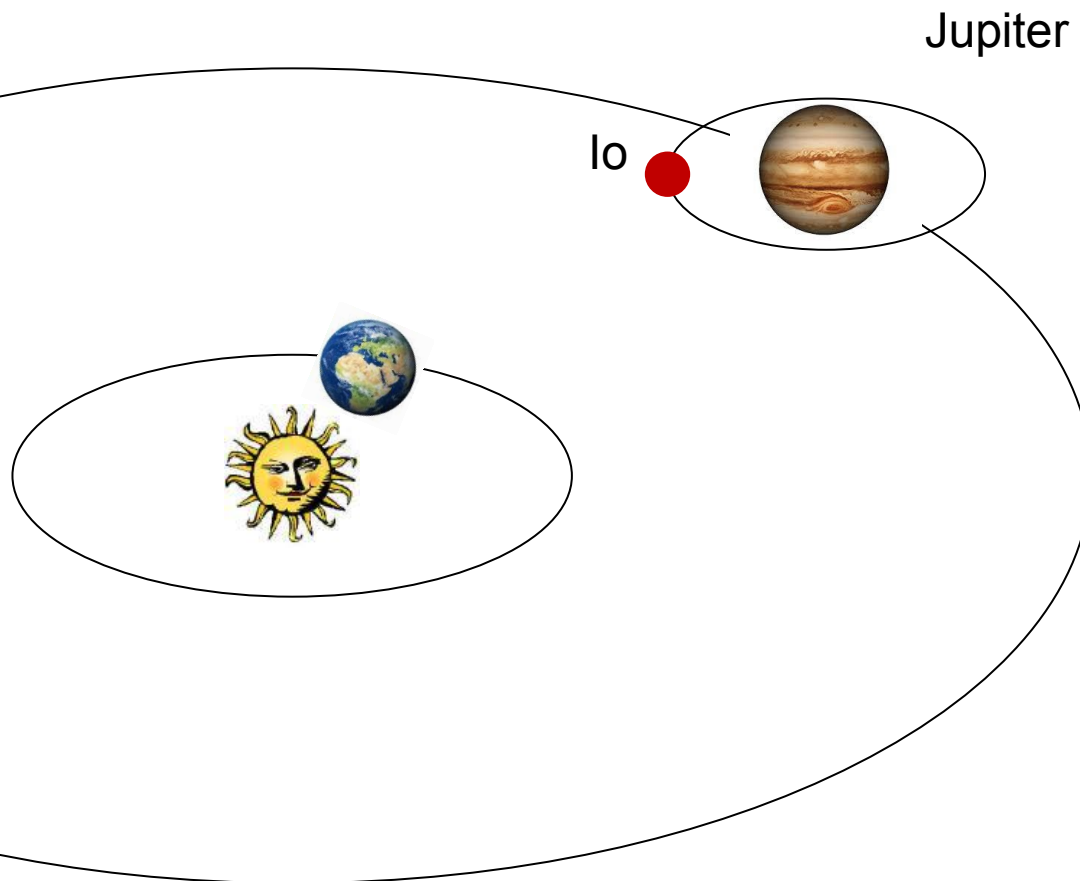
Kopernikusz heliocentrikus modellje

1/ mozgó objektumok: az elromlott óramű

Galileo Galilei
1610-ben

felfedezte a Jupiter
4 holdját,
és szabályos
keringésüket

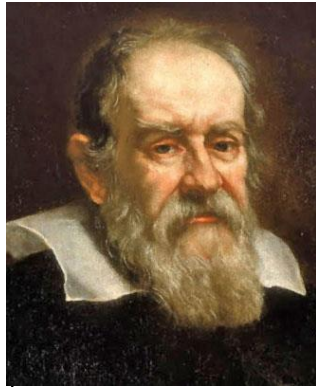

1/ mozgó objektumok: az elromlott óramű

DE kiderült, hogy

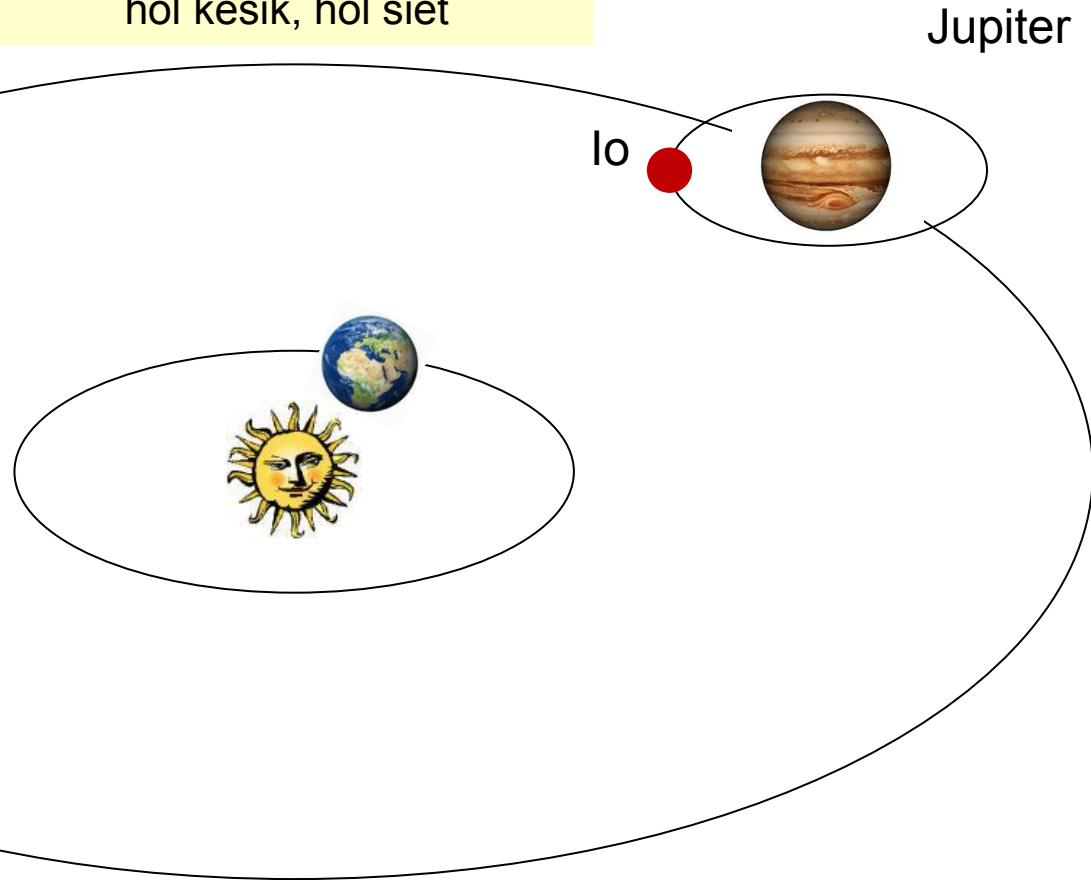

a Jupiter holdjainak keringése
hol késik, hol siet

Galileo Galilei
1610-ben

felfedezte a Jupiter
4 holdját,
és szabályos
keringésüket

1/ mozgó objektumok: az elromlott óramű

DE kiderült, hogy

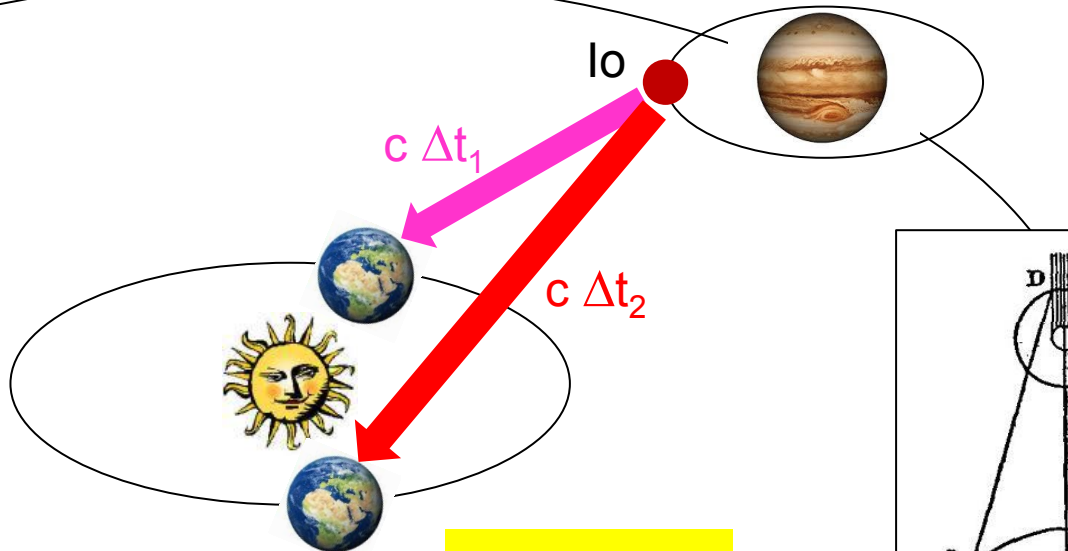
a Jupiter holdjainak keringése
hol késik, hol siet

Ole Roemer
1676-ban

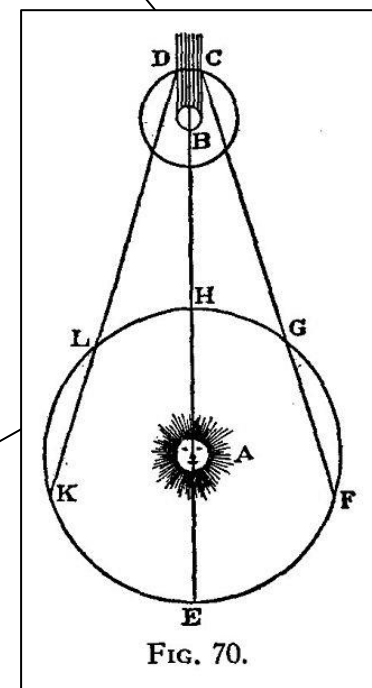
e jelenség
vizsgálatával elsőként
mérte meg

a fény sebességét

$\Delta t_2 > \Delta t_1$

Jupiter

Roemer saját ábrája

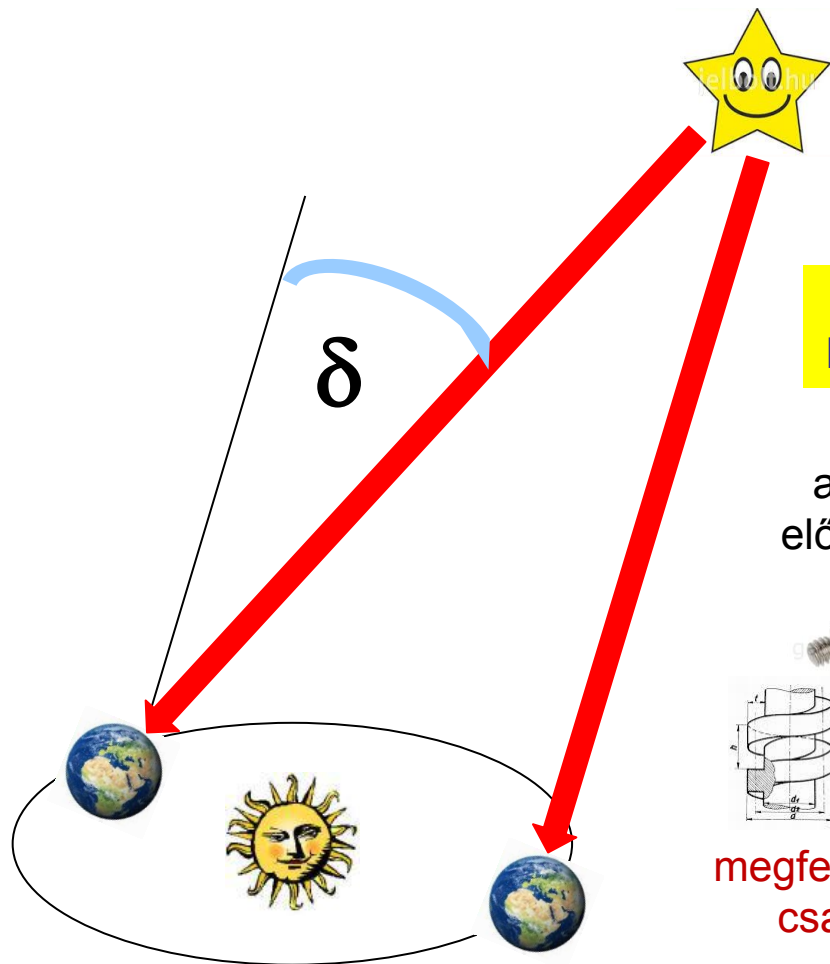

2/ a megjósolt parallaxis

ellenérv Kopernikusz elmélete ellen:

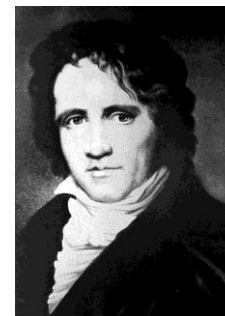
ha a Föld mozogna a Nap körül,
akkor a csillagokat mindig
más irányban kellene látnunk!

A frappáns válasz:

ez így is van,
csak a δ szög roppant kicsi!

első mérés:
Bessel, 1838

 = Hattyú 61:
 $\delta = 0,72''$

ezért távolsága
11 fényév

a mérés
előfeltétele:

megfelelően pontos
csavarmenet

hogy ne lötyögjön
a távcső!

új csillagászati távolságegység:

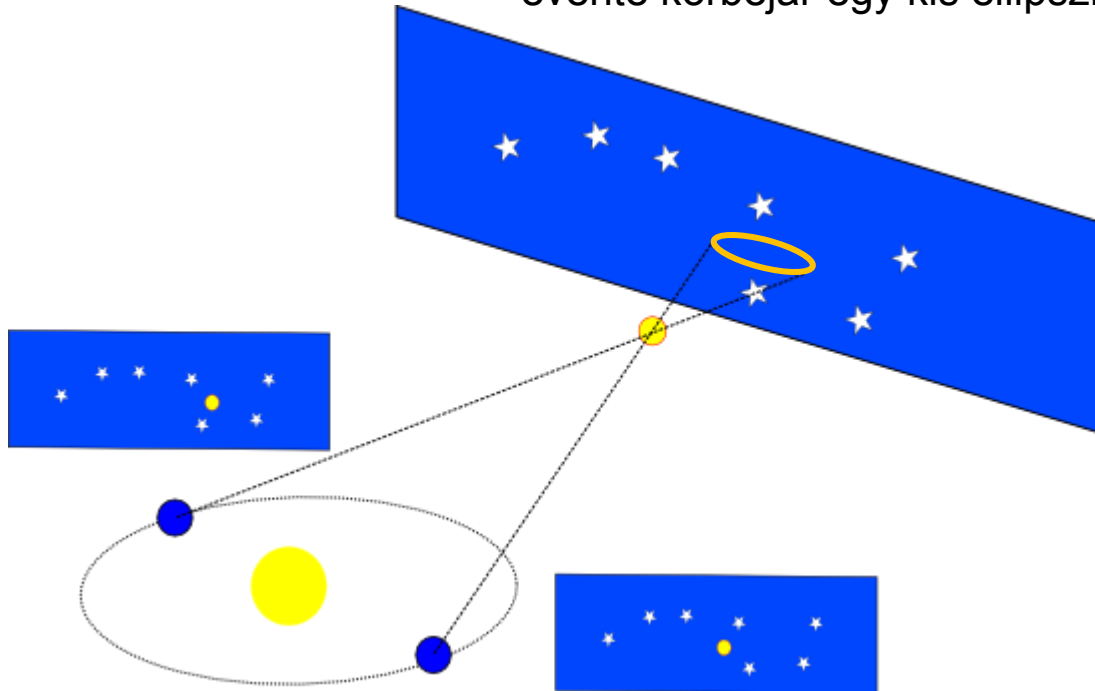
1 **parsec**, ha: $\delta = 2''$

1 parsec = 3,26 fényév

2/ a megjósolt parallaxis

Mit látunk?

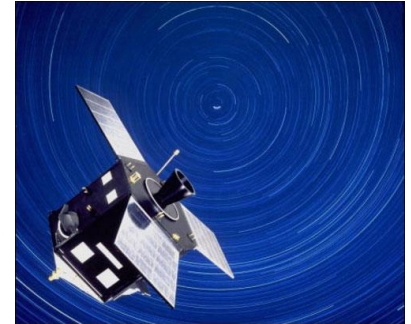
A vizsgált (közele) csillag a háttércsillagokhoz képest elmozdul, évente körbejár egy kis ellipszisen

A Földről legfeljebb
100 parsecig (kb 300 fényévig)
tudunk parallaxist mérni.

A Gaia szonda
kb. 1 milliárd csillag
parallaxisát méri
(most is!),
kb 10 000 parsecig

A Hipparcos szondát
nem zavarta a légkör:
1 millió csillag
parallaxisát mérte meg,
kb. 1000 parsecig

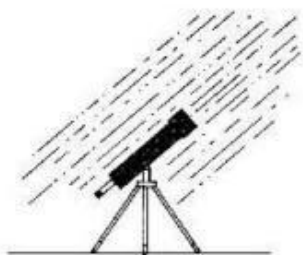
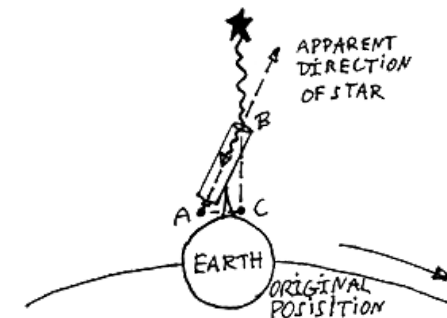
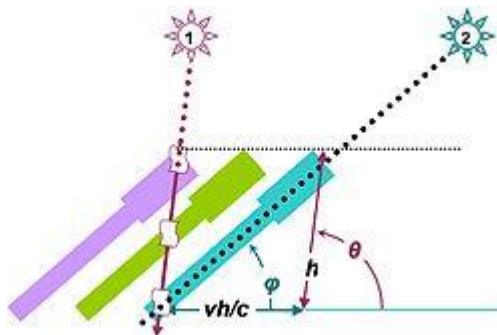
3/ mérés a mozgó Földről: aberráció

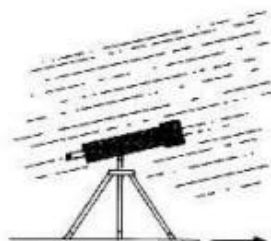
álló

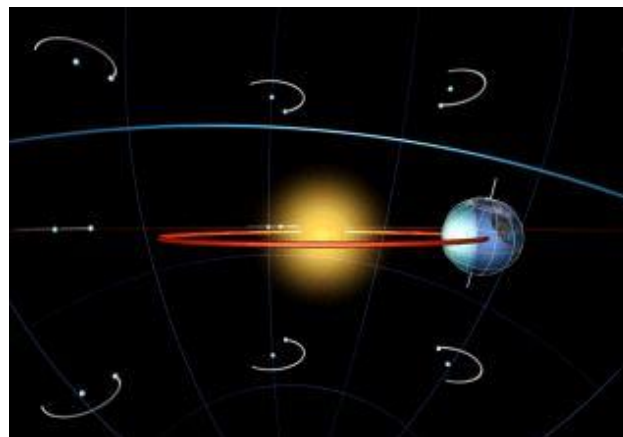
futva

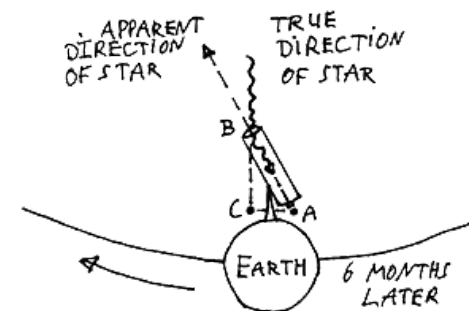
álló távcső

távcső a mozgó Földön

Az aberráció miatt egy év alatt minden csillag egyforma méretű köröket ír le az égen!

Ennek mérete a Föld nap körüli keringésének sebessége ($v = 30 \text{ km/s}$) és a fénysebesség ($c = 300\,000 \text{ km/s}$) viszonyától függ.

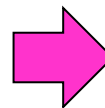
James Bradley
1727

4/ a csillagok sajátmozgása

az égbolt mégsem állandó...

oldalirányú mozgás: elmozdulás az éggömbön

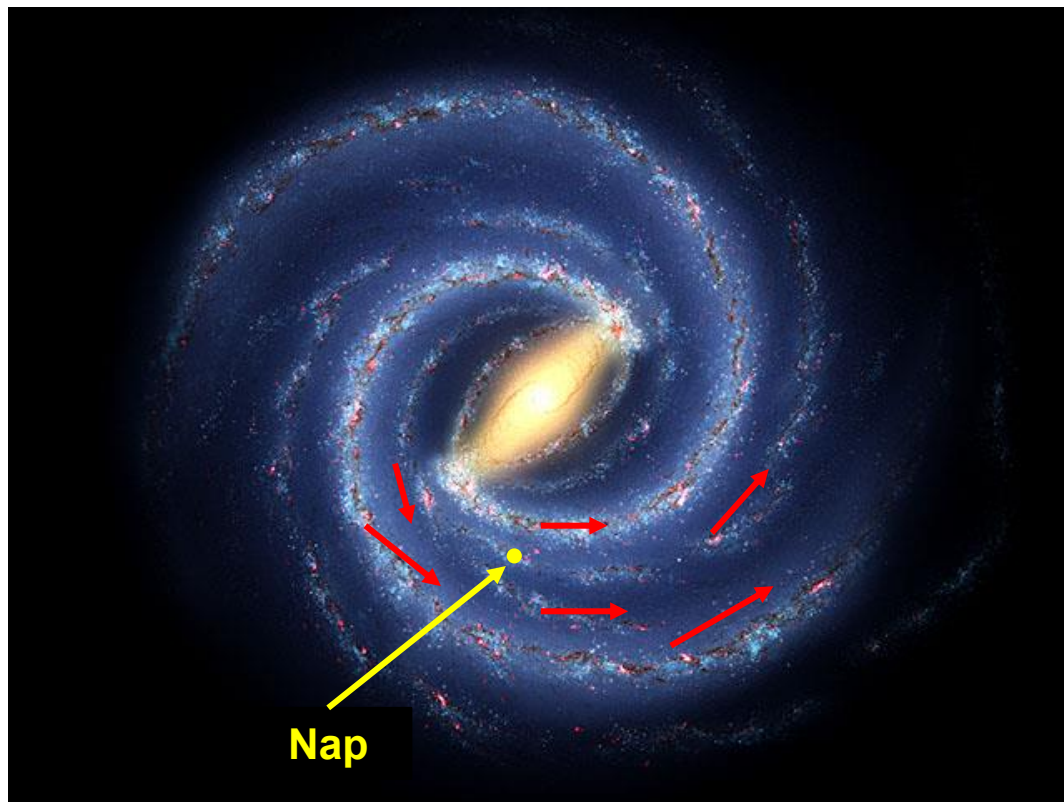
(kissé sokáig kell várni rá...)

a csillagképek csak ideiglenes képződmények...

sugárirányú mozgás: sebessége Doppler-effektussal

közvetlenül mérhető

a sajátmozgás oka:

a csillagok keringése a Tejútrendszerben

plusz erre rakódó helyi szabálytalanságok (a szomszéd vonzása...)

4/ a csillagok sajátmozgása

az égbolt mégsem állandó...

a leggyorsabban mozgó csillag:

vörös törpe

6 fényévre van

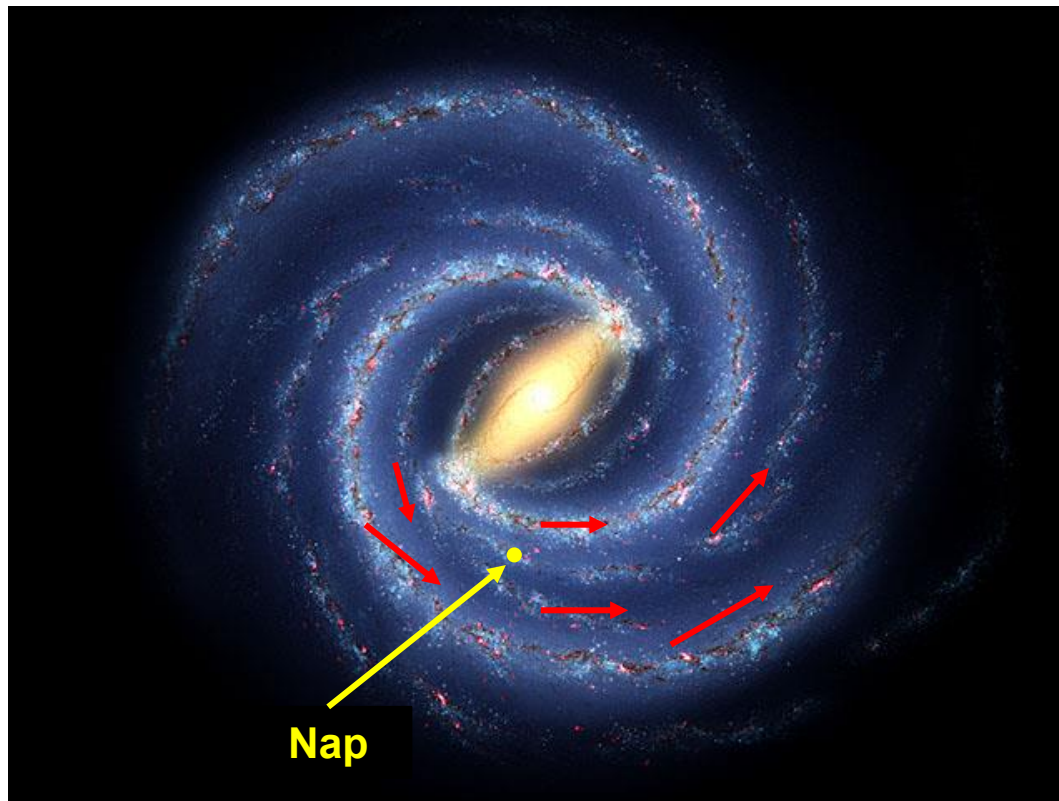
relatív sebesség 143 km/s

oldalirányú sebesség 90 km/s

a Barnard-féle Nyílcsillag

elmozdulás:
10,3 " / év

4/ **a csillagok sajátmozgása**

az égbolt mégsem állandó...

a leggyorsabban mozgó csillag:

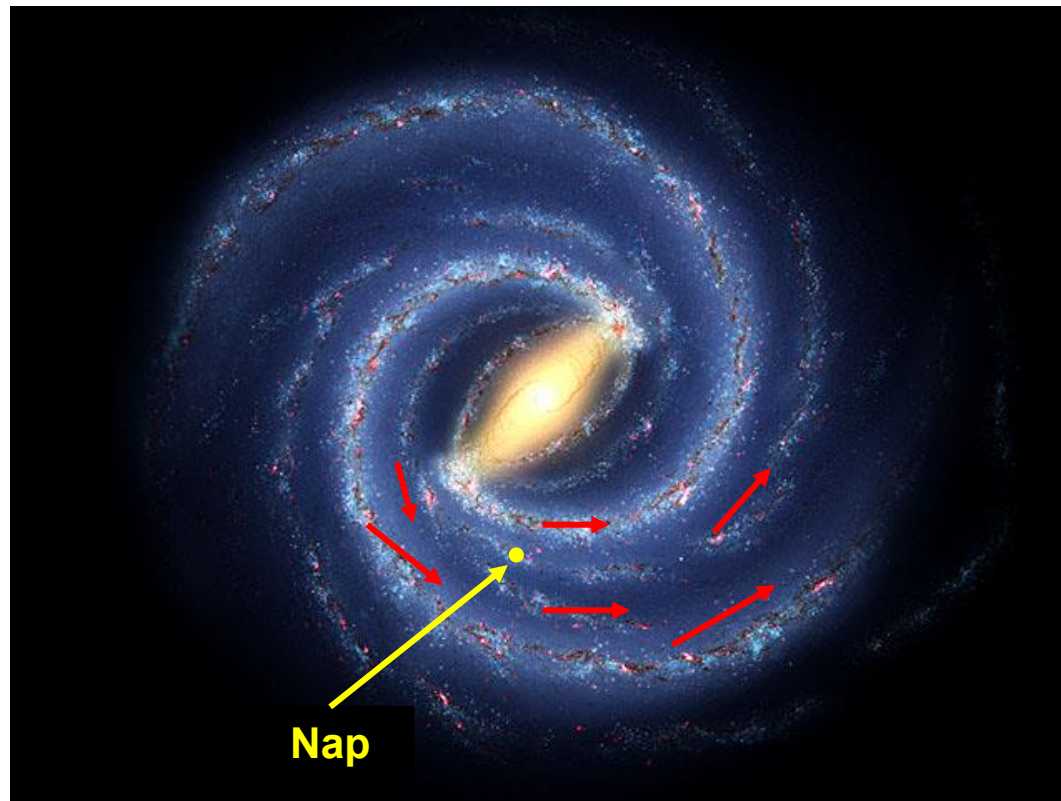
vörös törpe

6 fényévre van

relatív sebesség 143 km/s

oldalirányú sebesség 90 km/s

a Barnard-féle Nyílcsillag

elmozdulás:
10,3 " / év

4/ a csillagok sajátmozgása

az égbolt mégsem állandó...

a leggyorsabban mozgó csillag:

vörös törpe

6 fényévre van

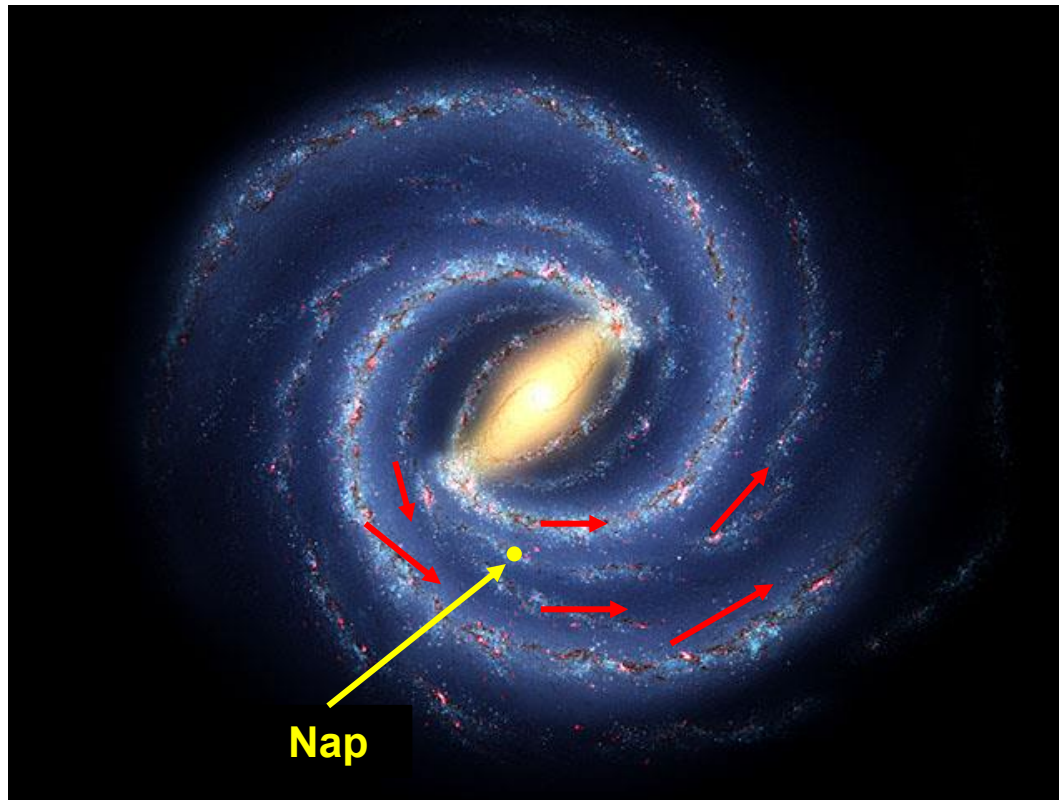
relatív sebesség 143 km/s

oldalirányú sebesség 90 km/s

a Barnard-féle Nyílcsillag

elmozdulás:
10,3 " / év

4/ a csillagok sajátmozgása

az égbolt mégsem állandó...

a leggyorsabban mozgó csillag:

vörös törpe

6 fényévre van

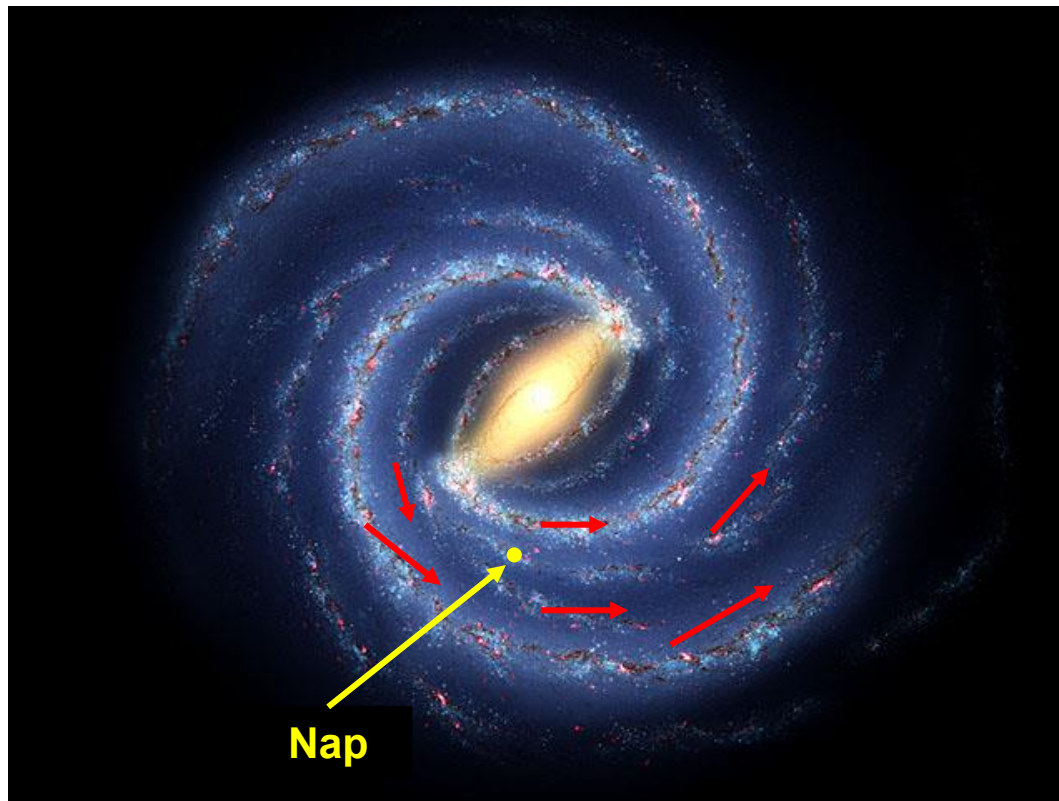
relatív sebesség 143 km/s

oldalirányú sebesség 90 km/s

a Barnard-féle Nyílcsillag

elmozdulás:
10,3 " / év

4/ **a csillagok sajátmozgása**

az égbolt mégsem állandó...

a leggyorsabban mozgó csillag:

vörös törpe

6 fényévre van

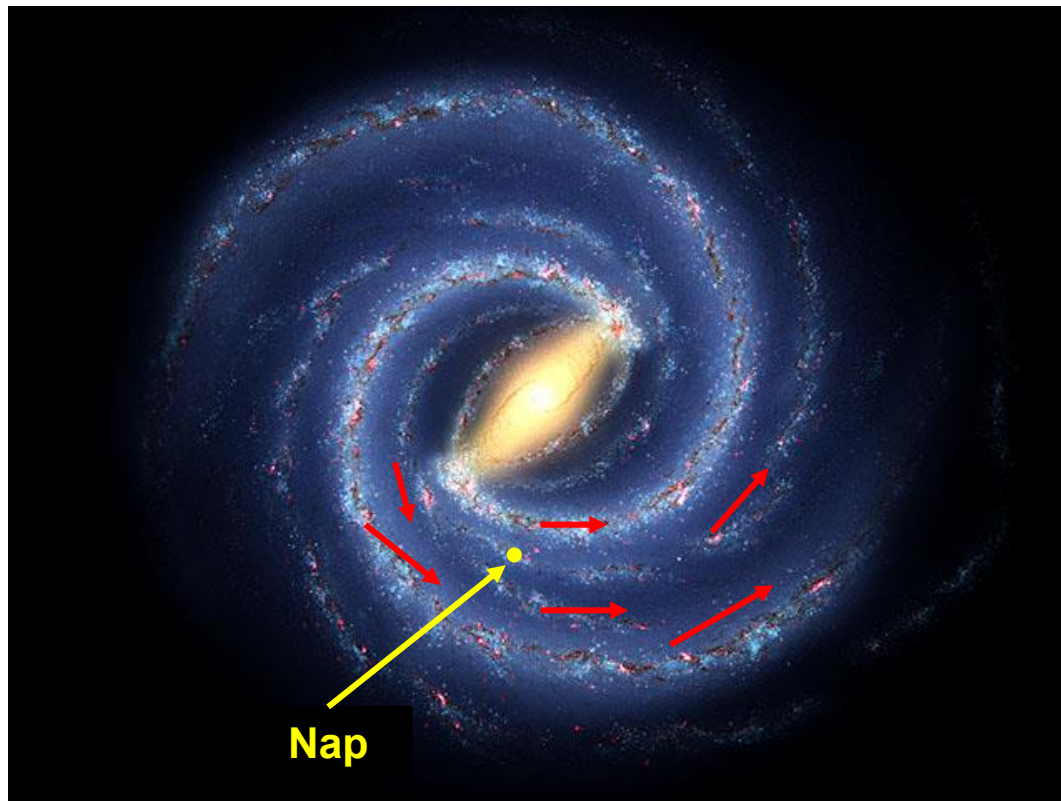
relatív sebesség 143 km/s

oldalirányú sebesség 90 km/s

a Barnard-féle Nyílcsillag

elmozdulás:
10,3 " / év

5/ Új csillagok: Nóvák, szupernóvák

az égbolt mégsem állandó...

Ilyen nincs! – mondták az okosok

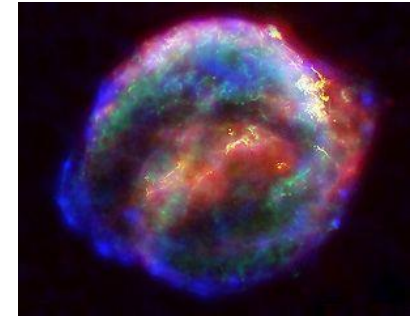
Szerencsére Tycho (1572)
és Kepler (1604) is látott
egy-egy szupernóvát

ma így néz ki a maradványuk:

Ezek a mi galaxisunkban robbantak

SN1572

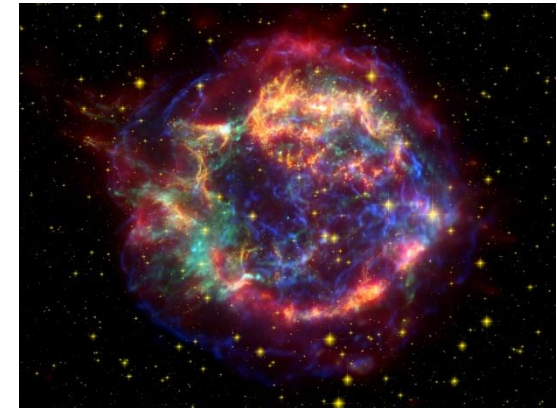
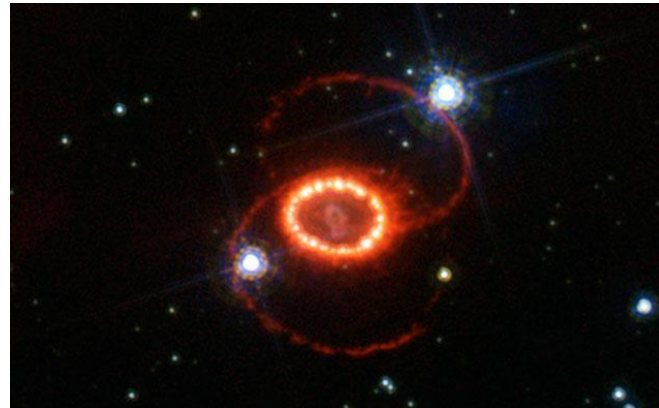

SN1604

Mi már csak távoli galaxisokban látunk szupernóvát

A legközelebbi a "szomszédban", a Nagy Magellán-felhőben
robbant 1987. február 23-án (mínusz 170 000 év)

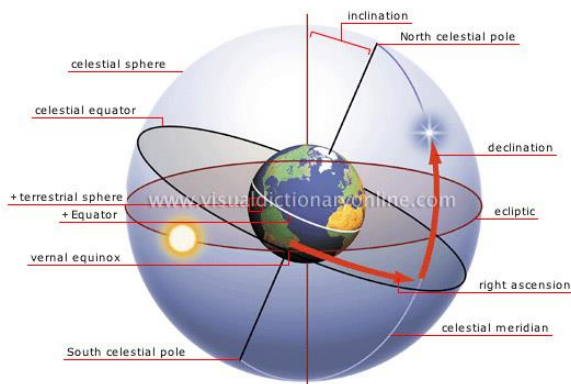
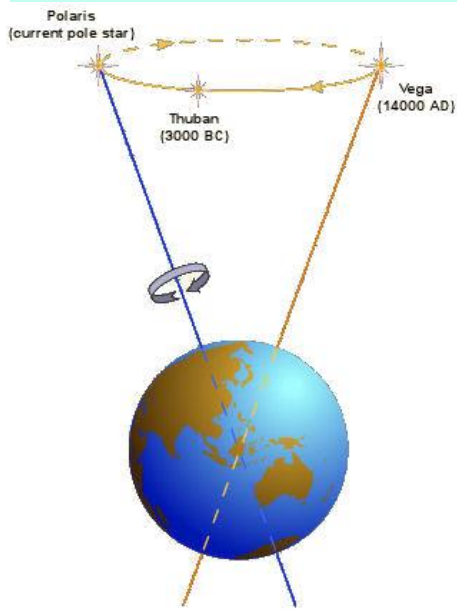
**dgy: Szupernova,
avagy a felrobbanó hűtőgép**
Atomcsill, 2013. szeptember 19.

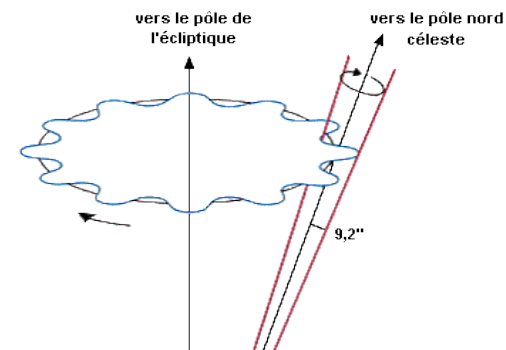
6/ Az összes csillag pozíciójának szisztematikus változása

oka: a Föld tengelyének precessziója

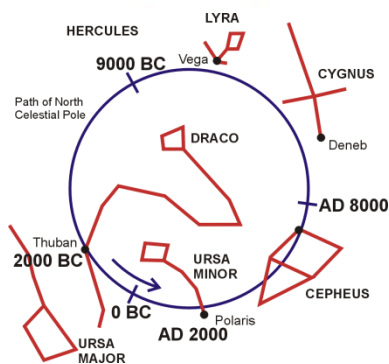
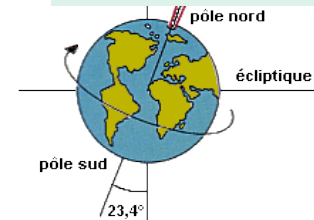
periódusidő: 26 000 év

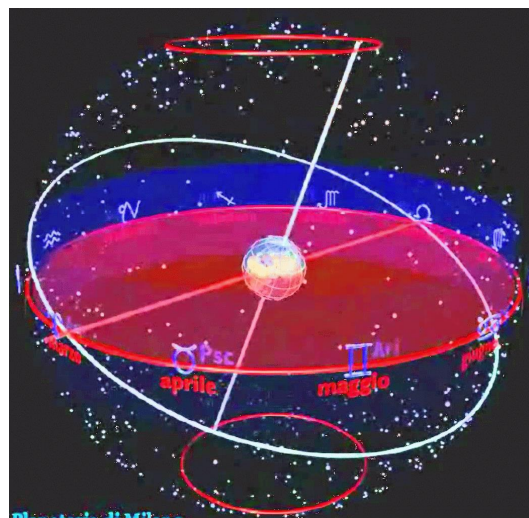
egyenlítői koordinátarendszer

a helyzet még egy kicsit bonyolultabb...

a Föld tengelyének útja a csillagok között

a tavaszpont vándorlása

A koordinátarendszer kezdőpontja, a tavaszpont az ekliptika és az egyenlítő síkjának metszésvonalán van. A precesszió miatt ez a pont elmozdul, ezért minden csillag koordinátái megváltoznak.

6/ Az összes csillag pozíciójának szisztematikus változása

oka: a Föld tengelyének precessziója

periódusidő: 26 000 év

az egyiptomiak esete a precesszióval

Ré napisten imádása

a Szóthisz csillag együtt kel a Nappal – ez jelzi a Nílus áradását

mindenki tudja:

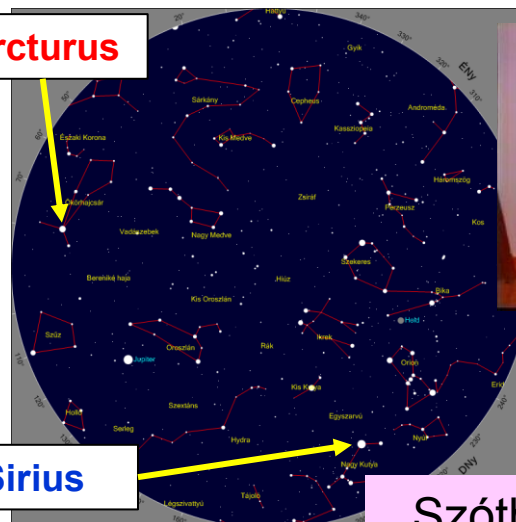
Szóthisz = Szíriusz

mert a Szíriusz július végén együtt kel a Nappal

DE CSAK MA! 4000 éve **a precesszió miatt** más volt az ég állása!

ezért mindenki rosszul tudja!

Arcturus

Sirius

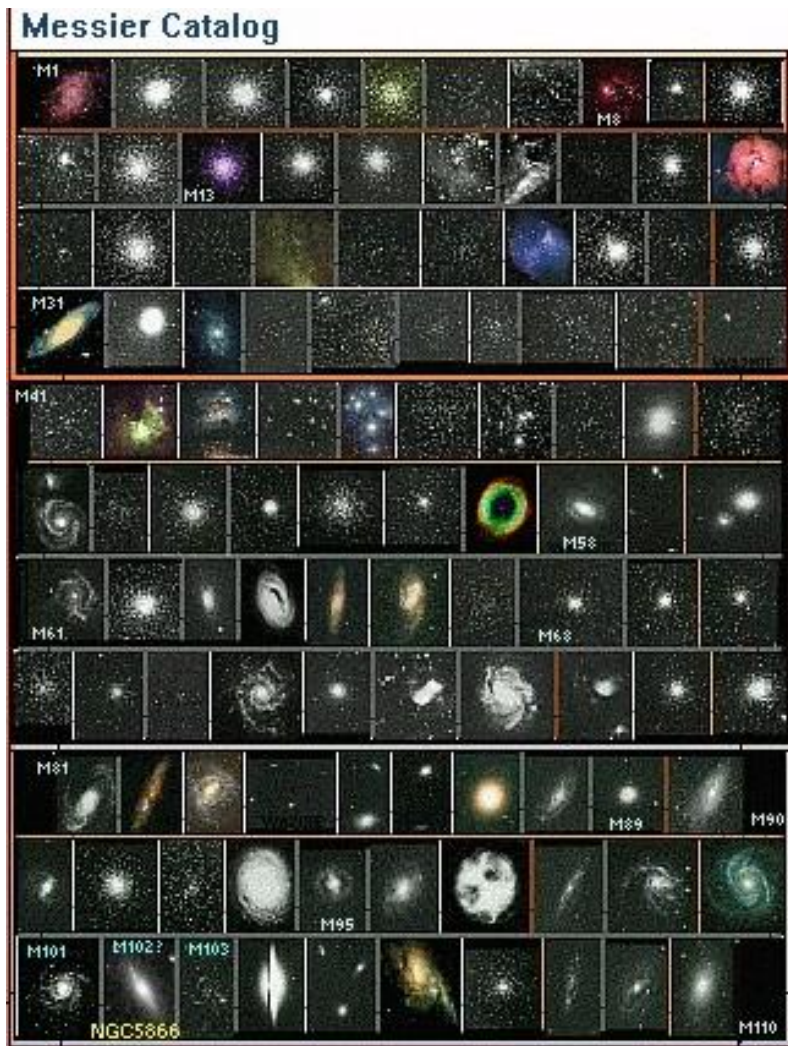

Szalai Tamás
fizikus + régész
1985

Szóthisz = **Arcturus**

De miért csak a **CSILLAGOK** pozícióját mérjük?

Van még más is az égen?

mindenféle
homályos foltok,
KÖDÖK

Messier:
103 köd katalógusa
(1758–1782)

Charles Messier
(1730–1817)

Ma már tudjuk:
ezek egy része

- csillaghalmaz
- planetáris köd
(csillag által kifújt gázfelhő)
- szupernóva-maradvány
- porfelhő
- gázfelhő

a mi
Tejútunkon
belüli
objektum

a többi: **extragalaxis**

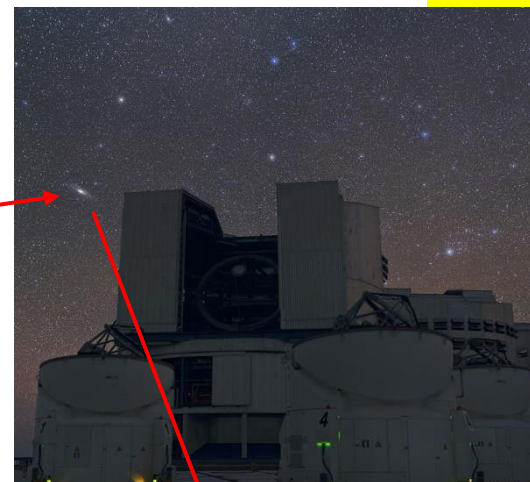
azaz a Tejúton kívüli, ahhoz hasonló csillagrendszer

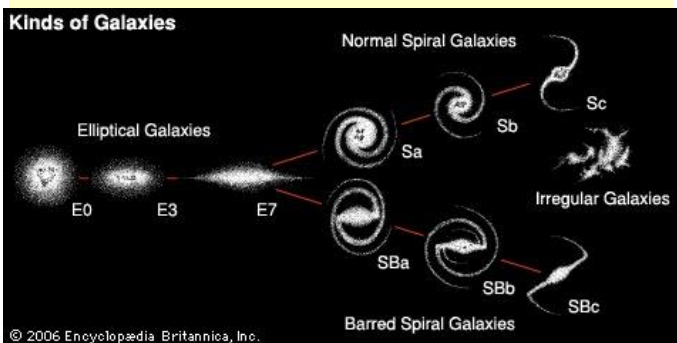
GALAXISOK

pacák az égen: felbontás 1900 körül
 az első távolságmeghatározás (Hubble 1925):

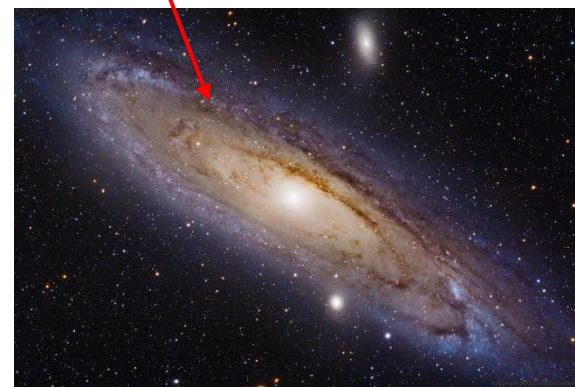
cefeidák az Androméda-ködben

a galaxisok osztályozása

Edwin Hubble
(1889-1953)

Hubble 1929:
 a galaxisok távolódása

Hubble-törvény:
 $v = H r$

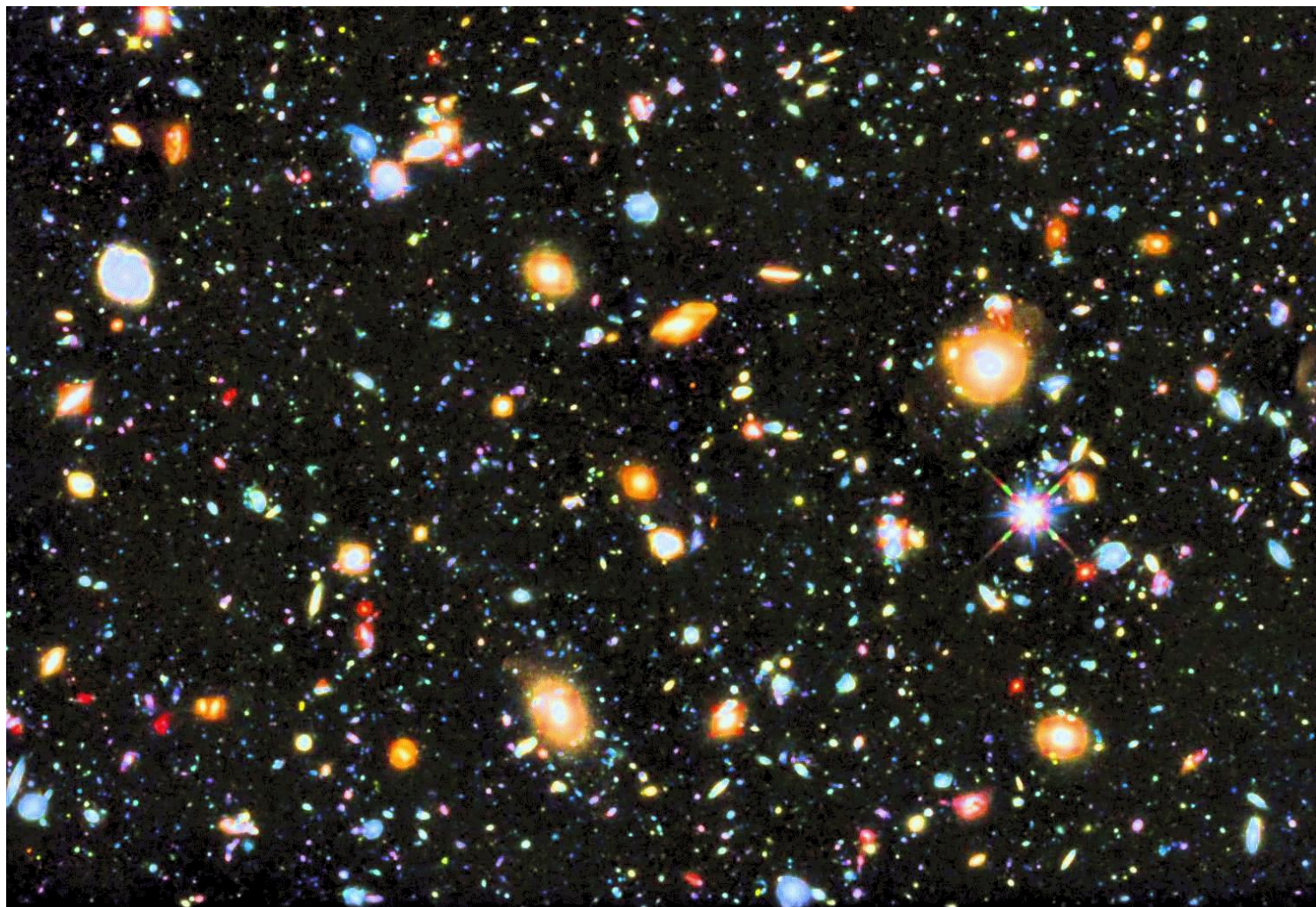
a Nagy Bumm
 első bizonyítéka

GALAXISOK nézzünk messzebb!

felvételek onnan, ahol semmi sincs:

a Hubble Deep Field

GALAXISOK nézzünk messzebb!

felvételek onnan, ahol semmi sincs:

a Hubble Deep Field

GALAXISOK nézzünk messzebb!

felvételek onnan, ahol semmi sincs:

a Hubble Deep Field

galaxisok milliárdjai
mindenütt

GALAXISOK

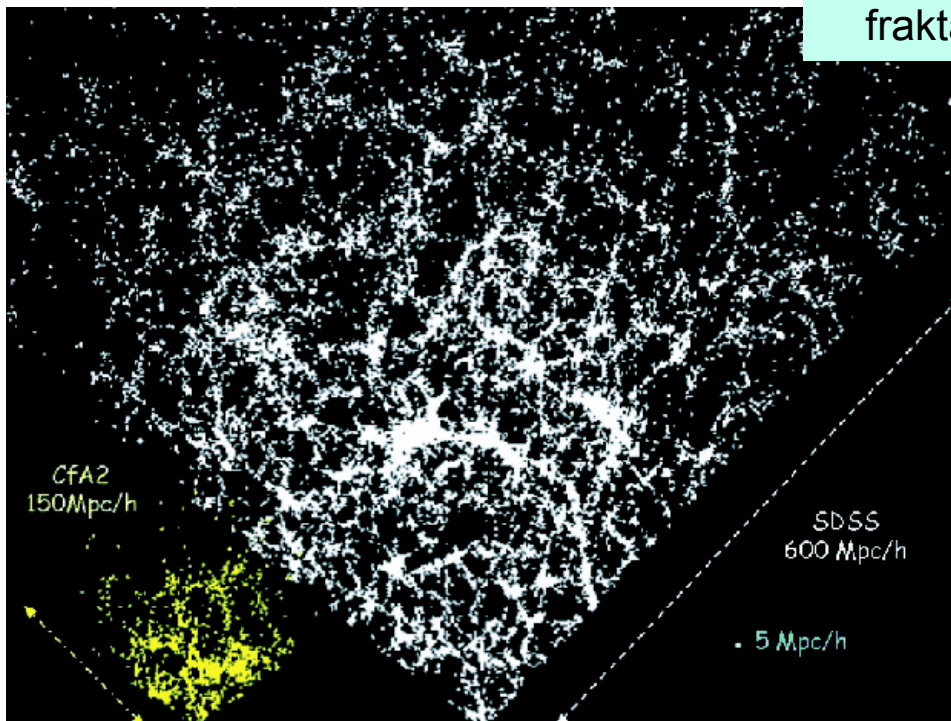
ma kb. 100 milliárd galaxist látunk magunk körül
egy 13,8 milliárd fényév sugarú gömbben

a galaxisok eloszlása nagyjából
egyenletes, de nem véletlenszerű

pókhálószerű,
szálas struktúrák,
fraktálszerkezet

a korrelációk
keresése:

Szalay A. Sándor
(ELTE, majd Johns Hopkins Univ),
1980 körül

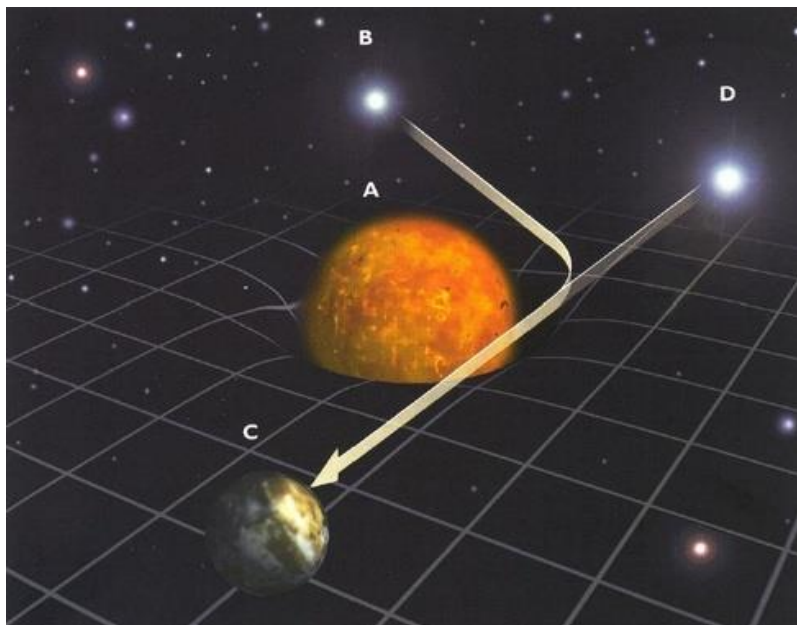
a galaxisok térbeli eloszlásának feltérképezése:

SDSS: Sloan Digital Sky Survey

a csillagászati Big Science kezdete:

Csabai István:
Az Univerzum 3 dimenziós térképe
Atomcsill, 2015. november 19.

Amikor a fény nem jó irányból érkezik

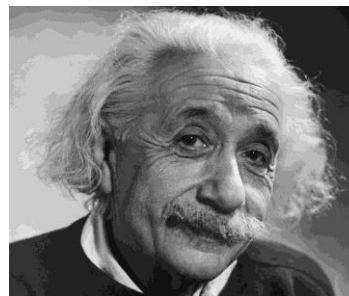

a nagy tömegű testek gravitációs hatása eltéríti a fénysugarat

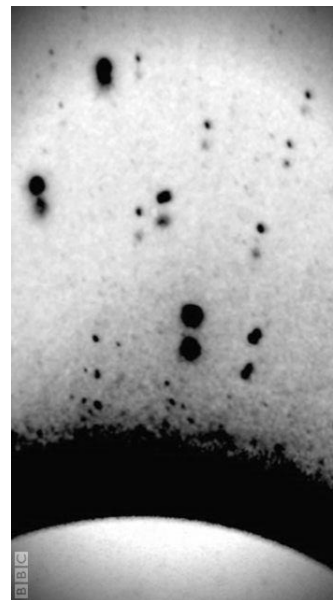
ezért a pontszerű forrásokat rossz irányban látjuk

a kiterjedt objektumok képe pedig eltorzul

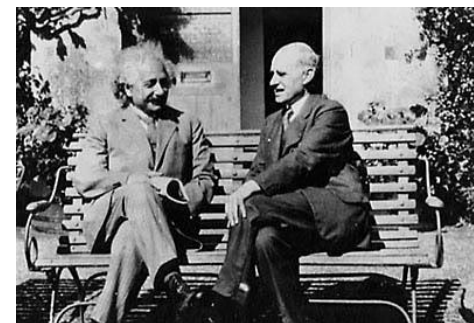
ezt a jelenséget Einstein általános relativitáselmélete jósolta meg

először Arthur Eddington mérte meg 1919-ben

csillagok képe eredeti és a Nap által eltérített pozícióban

ezt megbeszéltük!

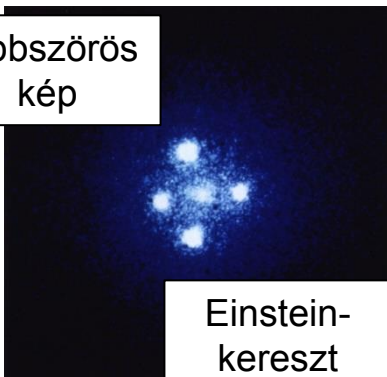
Amikor a fény nem jó irányból érkezik példák a gravitációs lencsehatásra

IRÁNY

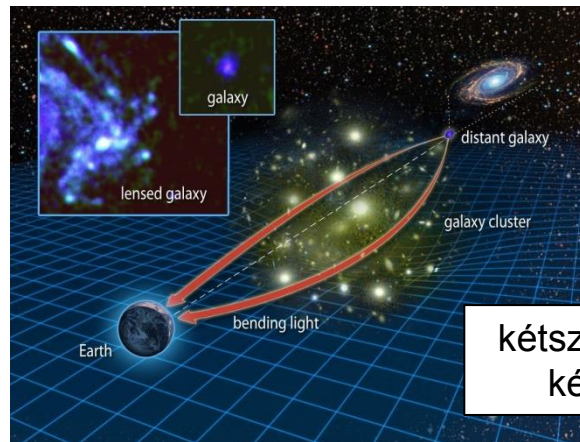
Einstein-
gyűrű

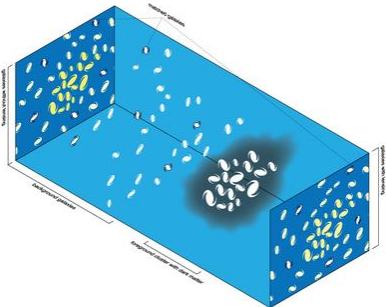
többszörös
kép

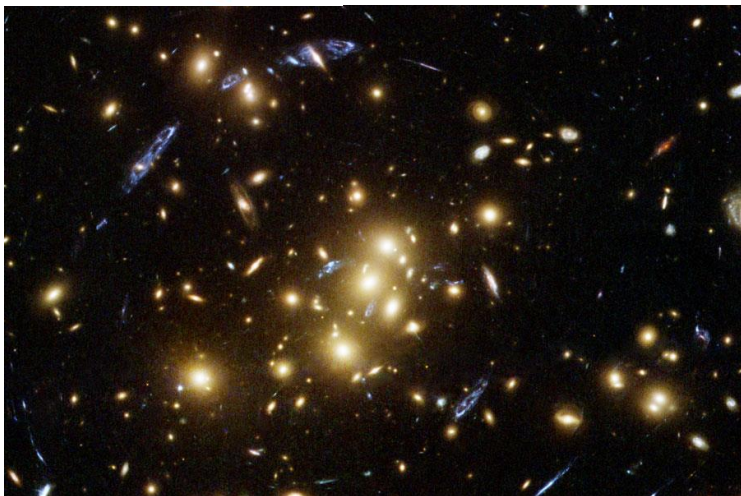
Einstein-
kereszt

kétszeres
kép

a háttérgalaxisok
ívéssé torzítása

Amikor a fény nem jó irányból érkezik

...és ezért azt is látjuk,
amit nem láthatunk

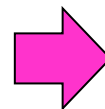
Az Univerzum anyagának kb. 24 %-a

sötét anyag

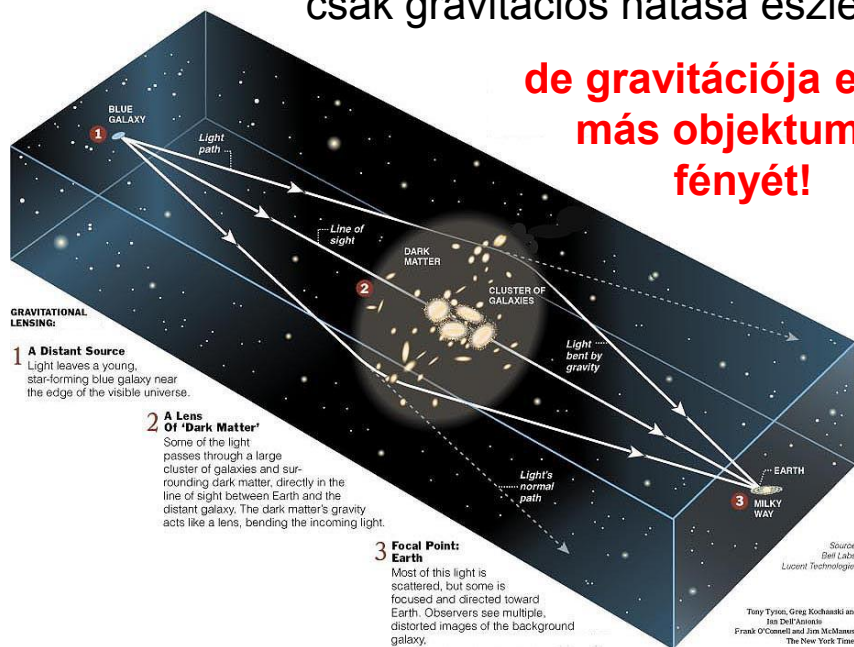
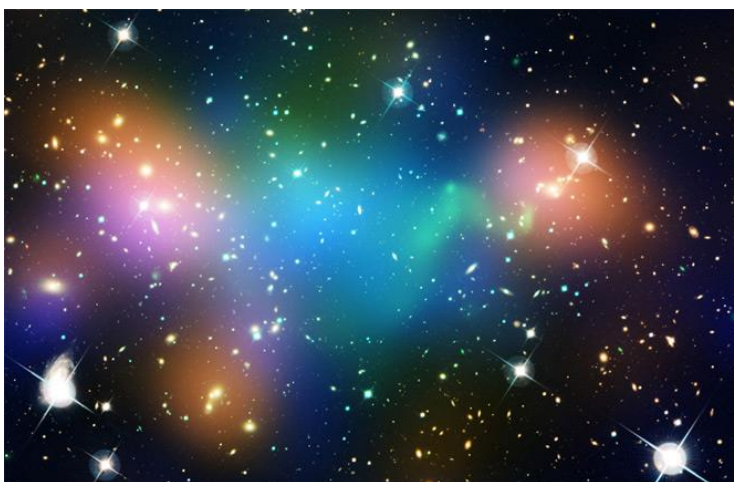
A sötét anyag nem bocsát ki fényt,
tehát nem látható

csak gravitációs hatása érzékelhető

de gravitációja eltéríti
más objektumok
fényét!

a láthatatlan sötét anyag
eloszlásának feltérképezése

Amikor a fény nem jó irányból érkezik

**...és ezért azt is látjuk,
amit nem láthatunk**

két galaxis ütközése

a pirossal jelölt világító anyag
(csillagok és gáz) megtorpant,
a késsel jelölt sötét anyag
kölcsonhatás nélkül továbbhaladt

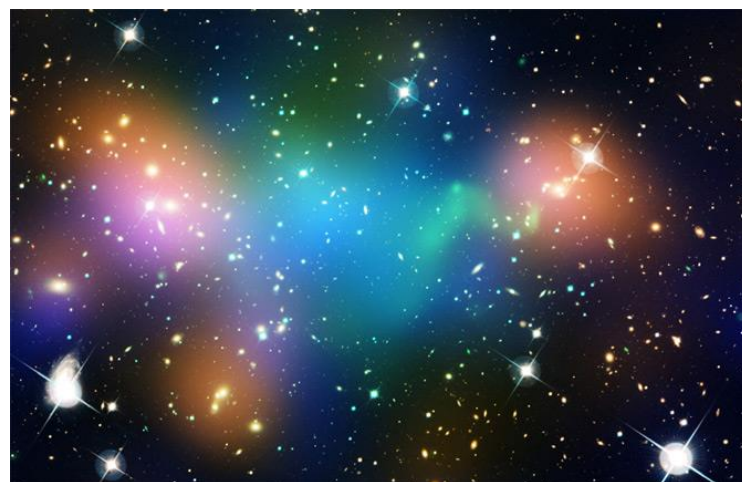

a sötét anyag eloszlását
a háttérgalaxisok eltérített fénye
alapján rekonstruálták

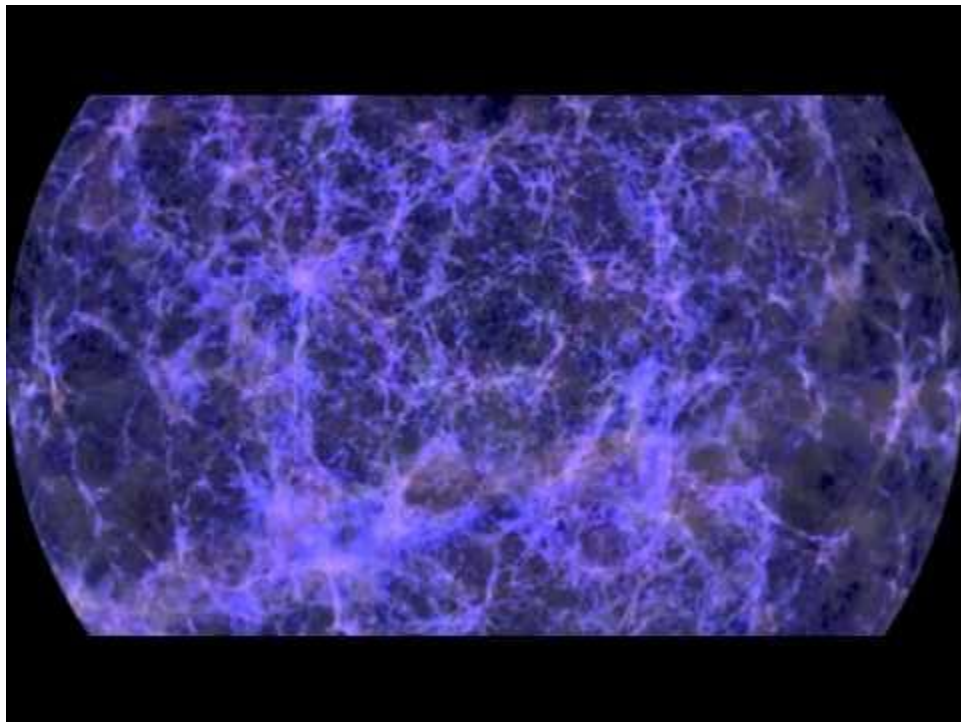
**a láthatatlan sötét anyag
eloszlásának feltérképezése**

galaxishalmaz

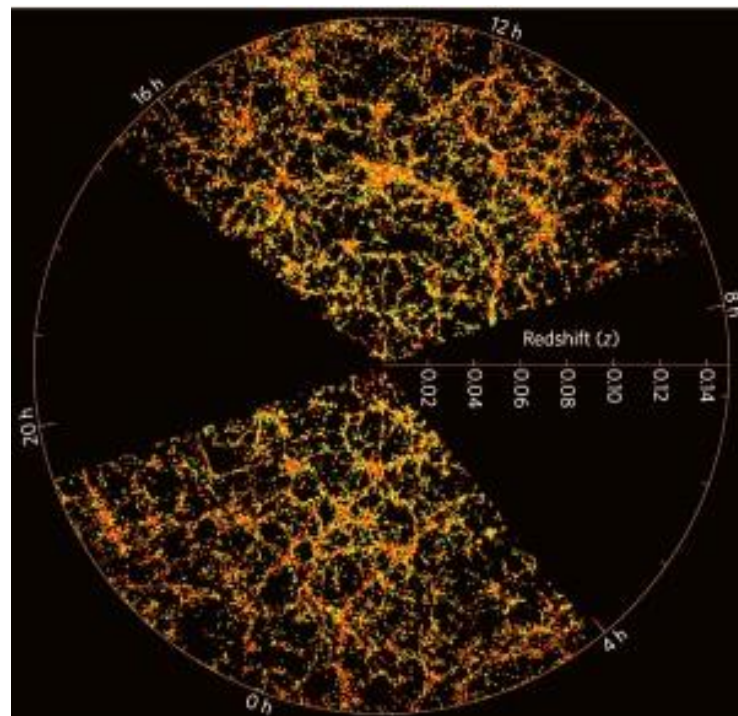
a rendszert a középén elhelyezkedő
(késsel jelölt) sötét anyag
gravitációs hatása stabilizálja

A látható és a láthatatlan

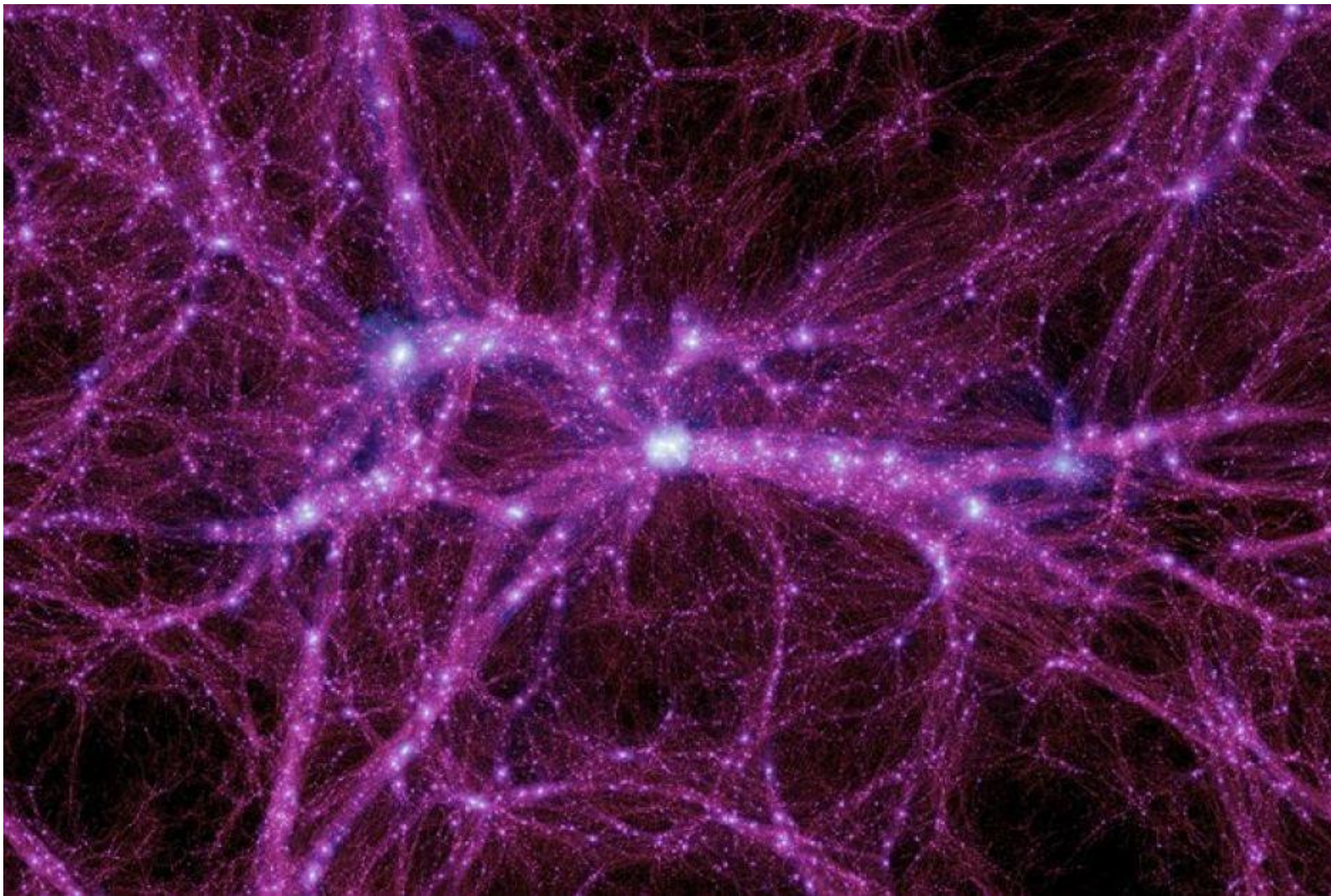
a sötét anyag
eloszlásának szimulációja

az SDSS térképe a
galaxisok eloszlásáról

Lehet, hogy a sötét anyag alakítja ki azt a szálak struktúrát,
amit a világító anyag neonreklámként kirajzol?

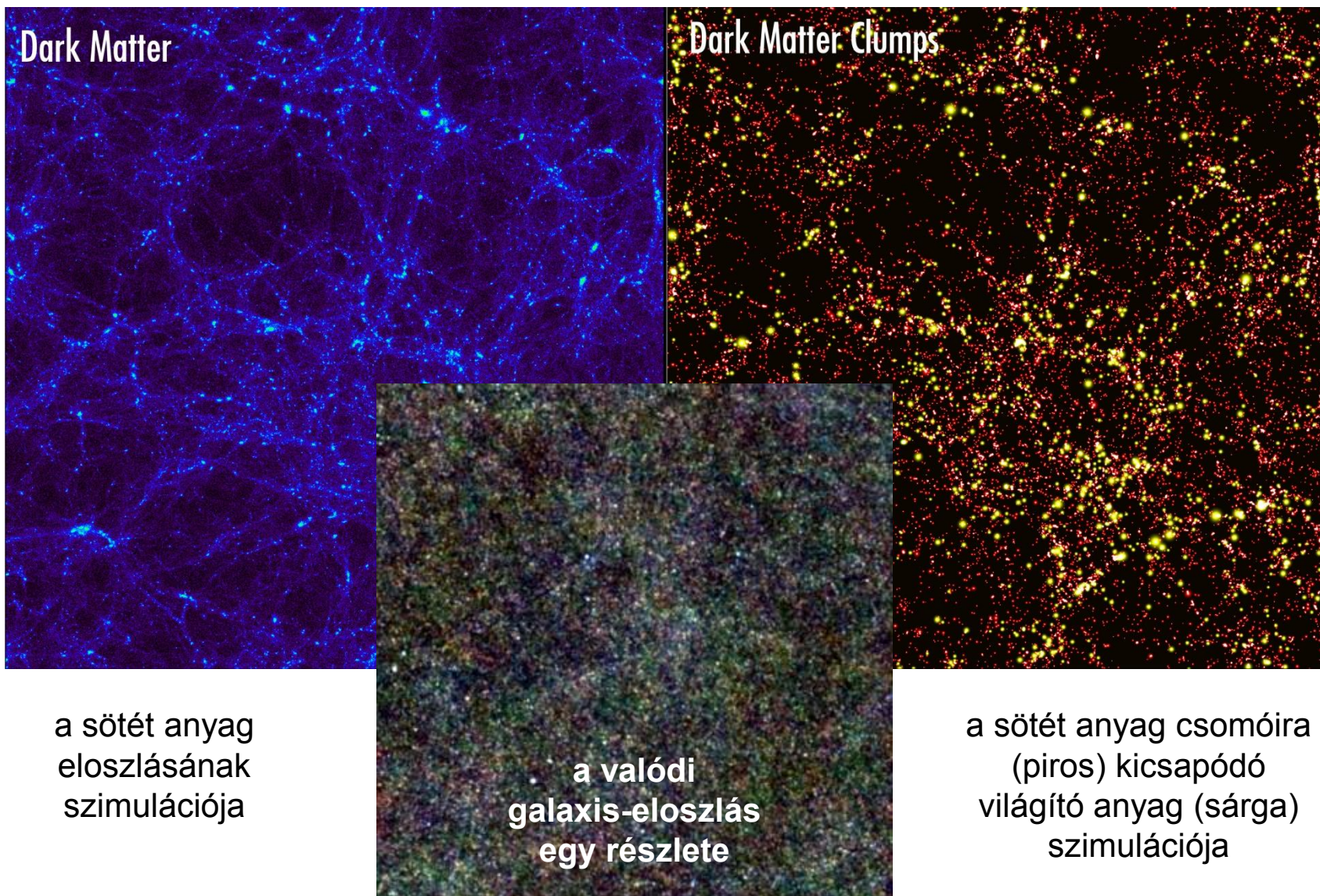
A látható és a láthatatlan

a sötét anyag eloszlásának szimulációja

A látható és a láthatatlan

FÉNYERŐSSÉG

SPEKTRUM

De tulajdonképpen miért világítanak a csillagok?

Miért fényesebb egyik csillag, mint a másik?

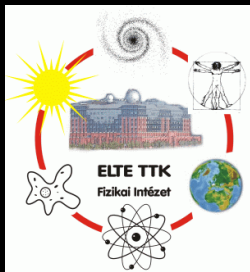
Mi határozza meg a csillagok színét?

Hogyan tudjuk kiolvasni a csillagok fényéből anyagi összetételüket és mozgásukat?

Tud-e világítani a szupernóvák mágneses terében felgyorsult elektron?

A csillagok fénye 2.

Ezekről a kérdésekről szól az előadás második része

Az atomoktól a csillagokig

Dávid Gyula

2016. 09. 15.

FÉNYERŐSSÉG

SPEKTRUM

De tulajdonképpen miért világítanak a csillagok?

Miért fényesebb egyik csillag, mint a másik?

Mi határozza meg a csillagok színét?

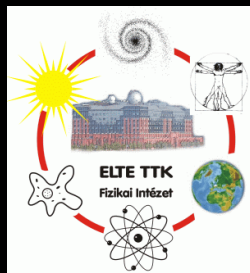
Hogyan tudjuk kiolvasni a csillagok fényéből anyagi összetételüket és mozgásukat?

Tud-e világítani a szupernóvák mágneses terében felgyorsult elektron?

A csillagok fénye 2.

Ezekről a kérdésekről szól az előadás második része

Köszönöm a figyelmet!

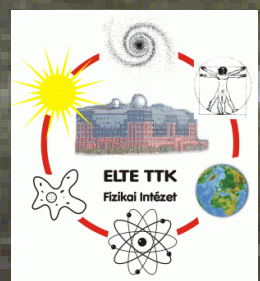
Az atomoktól a csillagokig

Dávid Gyula

2016. 09. 15.

A csillagok fénye 1–2.

Az atomoktól a csillagokig

Dávid Gyula
2016. 01. 21.